

БОЈАНА КРСМАНОВИЋ
ДЕЈАН ЦЕЛЕБЦИЋ
(Византолошки институт САНУ, Београд)

ЈОВАН ЦИМИСКИЈЕ И НИЊИФОР II ФОКА:
ПОЗАДИНА И МОТИВИ ЈЕДНОГ УБИСТВА
С ПРЕДУМИШЉАЈЕМ*

ἐγὼ δέ φημι, ὡς εἰ μὴ τις κατὰ ῥοῦν φερομένοις τοῖς πράγμασι βάσκανος νεμεσήσασα
τύχη τὸν ἄνδρα τοῦτον ταχὺ τοῦ βίου ἀπήγαγε, μεγίστην ἂν ἢ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονία
καὶ οἶαν οὐκ ἄλλοτε εὐκλειαν ἀπηνέγκατο (Diac. 90)

„Да се нека ненависна судбина није разљутила због његових силних успеха и тог
човека [тј. Нињифора Фоку] пребрзо однела из живота, мислим да би држава Ромеја
стекла највећу славу, какву никада није имала.“

*Усњомени на
Нинославу Радошевић*

У раду се разматрају два основна филолошко-историјска проблема. У оквиру првог расправља се о најважнијим сачуваним грчким изворима, који обрађују тему припремања завере против Нињифора II Фоке и његовог убиства (Лав Ђакон, Михаило Псел, Јован Скилица и Јован Зонара). Испитује се њихова зависност од изгубљених извора, познатих као верзије „А“ и „Б“ биографија Нињифора Фоке, са посебним освртом на *Крајњу исњорију* Михаила Псела. Други проблем тиче се односа између Јована Цимискије и Нињифора II Фоке у периоду од 965. (Цимискијева демобилизација?) до убиства Нињифора Фоке, децембра 969. У питању је време које је слабо документовано у поменутиим изворима.

Кључне речи: Јован Цимискије, Нињифор Фока, Лав Фока, Теофана, грчки извори, завера, убиство

* Ова студија је настала у оквиру рада на пројекту бр. 147028 Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

The paper considers two basic philological/historical issues. The first deals with the most important preserved Greek sources describing the preparation of the conspiracy against Nikephoros II Phokas and his murder (Leo the Deacon, Michael Psellos, John Skylitzes and John Zonaras). It examines their reliance on the lost sources known as version “A” and “B” of the biography of Nikephoros II Phokas, and refers in particular to the *Short History* by Michael Psellos. The second issue involves the relations between John Tzimiskes and Nikephoros II Phokas in the period from 965 (Tzimiskes’ demobilisation?) until the murder of Nikephoros Phokas, in December 969, a time that was poorly documented in the said sources.

Key words: John Tzimiskes, Nikephoros Phokas, Leo Phokas, Theophano, biographies of Nikephoros Phokas, Greek sources, conspiracy, murder

Однос између Нићифора II Фоке (963–969) и Јована Цимискија, двојице великих царева-војника, веома је слабо документован у изворима. Ипак, познато је да су они у почетку делили војнички углед и славу, као и да су били сродници и саборци, а вероватно и добри пријатељи. У даљем излагању видећемо да је Цимискијева војничка каријера на почетку Фокине владе била у успону, будући да је заузимао положај доместика схола истока. Међутим, његова војничка слава, а могуће и неке друге активности о којима нисмо обавештени, изазвала је подозрење Нићифора II Фоке, те је он демобилисан. Није, међутим, познато када се то десило. Цимискијеву демобилизацију и прогонство извори помињу на месту где се описују припремање завере против Нићифора II Фоке и његово убиство. Догађаје из овог периода (после 965 — почетак децембра 969) сви византијски писци по правилу помињу само успут, тек колико је било неопходно да читаоце упознају са положајем главних завереника, царице Теофане и Јована Цимискија, као и са њиховим мотивима да се упусте у тако опасан подухват као што је убиство цара. Циљ овог рада је да се, с једне стране, утврди међусобна зависност главних грчких извора — Лава Ђакона, Михаила Псела, Јована Скилице и Јована Зонаре¹ — и њихов однос према несачуваним биографијама Нићифора Фоке, као и да се, с друге стране, реконструише, разуме се, у мери у којој је то могуће, однос између цара Нићифора Фоке и Јована Цимискија у току неколико година које су непосредно претходиле убиству.

Порекло и службовање Јована Цимискија до 965. године

О каријери Јована Цимискија, чувеног војсковође који ће се домоћи и царске власти (969–976), извори дају много мање обавештења у односу на она

¹ Чешће цитирани извори у раду су: Leonis Diaconi Historia, ed. C. B. Hasius, Bonnae 1828 (= Diac); Michaelis Pselli Historia Syntomos, ed. W. J. Aerts, Berolini et Novi Eboraci 1990 (= HS); Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. I. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 1973 (= Scyl.); Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum, ed. Th. Büttner-Wobst, Bonnae 1897 (= Zon.). Поред наведена четири извора, у раду се чешће наводе још и: Constantini Manassis Breviarum Chronicum, ed. O.

која су оставили о службовању његовог старијег рођака, саборца а потом и супарника, Нићифора Фоке.

Јован Цимискије је потицао из аристократске породице, јерменског порекла. Сматра се да његово презиме потиче од јерменског *Chmushkik*, што значи „црвена чизма“, или, како каже Лав Ђакон, од јерменске речи која на грчком језику значи $\muουζακίτζης$ — „ниског раста“ (Diac. 92).² Матија Едески Цимискијево порекло везује за јерменску област Хозан.³ Судећи по Лаву Ђакону, Цимискијеви поседи налазили су се у теми Арменијака: по доласку на власт, он је ову тему ослободио пореза, јер је „одатле потицао“ (Diac. 100: $\acute{\epsilon}κεῖθεν γὰρ ὄρητο$). Треба нагласити да је Цимискијево рођачко окружење, једнако као и оно службено, било повезано са угледним породицама, које су се убрајале у врх војничке аристократије Византијског царства. Сам Цимискије рођен је око 925, за владе Романа I Лакапина (920–944),⁴ из брака једног анонимног припадника рода Куркуаса-Цимискија и једне анонимне припаднице породице Фока. Теофил Куркуас, брат знаменитог доместика схола Јована Куркуаса, био је деда Јована Цимискија (Theoph. Cont. 428; Scyl. 230).⁵ О Цимискијевој мајци постоји само један податак из кога проилази да је реч о сестри цара Нићифора II Фоке: у својој *Историји* Лав Ђакон на два места експлицитно каже да је Цимискије по мајци био сестрић Нићифора Фоке, свог око тринаест година старијег саборца а потом и конкурента на престолу⁶ (Diac. 38, 99: $\acute{\alpha}νεψιὸς γὰρ πρὸς μητρὸς ὁ Ἰωάννης τῷ Νικηφόρῳ ἐχρημάτιζε$ и, други пут — $\acute{\epsilon}κ δὲ μητρὸς \acute{\alpha}νεψιὸς Νικηφόρου τοῦ αὐτοκράτορος$). Цимискијеву припадност породици Фока, Лав Ђакон поменуће и на оном месту где излаже како је царица Теофана убеђивала Нићифора II да рехабилитује Цимискија, подсећајући га, између осталог, да је он његов сестрић (Diac. 84: $\acute{\alpha}υτανεψιὸν τοῦ σοῦ πεφηνότα κράτους$) и да потиче од његовог рода ($\acute{\omicron} \acute{\epsilon}κ τοῦ σοῦ γένους ἀναδρομὼν$). Цимискијево сродство са

Lampsidis, Athenis 1996 (= Manasses); Theophanes Continuatus, ed. I. Bekkerus, Bonnae 1838 (= Theoph. Cont.); Histoire de Yahyā ibn-Saʿīd al-Antākī, éd. et trad. par I. Kratchovskiy, A. Vasiliev, I: PO 18, 1924 (= *Yahya I*).

² Cf. The *History* of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century. Introduction, translation and annotations by A.-M. Talbot and D. F. Sullivan, with the assistance of G. T. Dennis and S. McGrath, Washington, D.C. 2005, 141 n. 87 (= Leo the Deacon).

³ The Chronicle of Matthew of Edessa, translated from the original Armenian, with a Commentary and Introduction by A. E. Dostourian, New Jersey 1972, 21 (= Matthew of Edessa); cf. The Oxford Dictionary of Byzantium 1–3, New York — Oxford 1991, 2, 1045, sv. John I Tzimiskes (= ODB).

⁴ Како је цар Јован I Цимискије умро 976, када је имао 51 годину (Diac. 178; Scyl. 313), следи да је рођен око 925. године.

⁵ Лав Ђакон не даје конкретне податке о оцу Јована Цимискија, већ уопштено каже да је он потицао из веома славног рода (Diac. 99: $\lambdaαμπροτάτου γὰρ γένους ὁ Ἰωάννης κατήγετο$) и да је по оцу био племић са истока ($\piρὸς μὲν πατρὸς εὐγενῆς τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν$).

⁶ Нићифор Фока је рођен око 912, пошто је децембра 969, када је убијен, имао 57 година (Diac. 89; Scyl. 281). Из наведеног произлази да је Цимискије, рођен око 925, био 13 година млађи од Нићифора Фоке.

Нићифором Фоком помиње и Михаило Псел у *Краћкој историји*, означавајући Фоку само као Цимискијевог „рођака“ (HS 98: συγγενής).⁷

Најраније податаке о службовању Јована Цимискија доносе арабљански извори,⁸ из којих се види да је Цимискијев успон у војној хијерархији везан за епоху самосталне владе Константина VII Порфирогенита (945–959), као и да је он под командом Фока (тј. под командом доместика схола Нићифора Фоке) учествовао у кампањама на истоку. Његово име везује се за освајање Самосате 958. године.⁹ У грчким изворима прве конкретне вести о његовом војничком чину потичу из времена владе Романа II, тачније из 959. или 960, када се он већ налазио на положају стратега Анатолика у рангу патрикија (Diac. 37–38).¹⁰ С обзиром на чињеницу да је у питању једна од најистакнутијих функција у византијској војној хијерархији, сам почетак Цимискијевог службовања могао би се датовати у ранији период. Ако се прихвати да је рођен око 925, он је у тренутку именовања на положај стратега Анатолика имао око 34 или 35 година,¹¹ а сам почетак његовог војничког службовања могао би се померити једно две деценије уназад (у 939. или 940, када је Цимискије био у доби од око 14–15 година). То би значило да Цимискијево рођење, одрастање и почетак успона у војној хијерархији треба тражити у периоду владе Романа I Лакапина, цара који се у војној политици ослањао на породицу Куркуаса.¹² Чињеница да је реч била о унуку Теофила Куркуаса (освајача Теодосиопоља, 949. године¹³), брата Јована Куркуаса, који је под Лакапином имао неуобичајено дуг мандат на положају доместика схола — без прекида, 22 године и 7 месеци¹⁴ — морала је младом Цимискију отворити

⁷ Псел је у овом одељку, по сопственим речима, користио друге изворе, највероватније изгубљене биографије Нићифора Фоке. Говорећи о сродству Цимискија и Фока, *И. Ђурић*, Породица Фока, ЗРВИ 17 (1976) 255 н. 88 (= *Ђурић*, Фоке) не наводи овај податак из *Краћке историје*. Међутим, он с правом наглашава да постојање таквог сродства не значи да је породица Фока била истог порекла као и Цимискијева.

⁸ Нпр., о Цимискијевом учешћу у рату против Хамданида педесетих година 10. века Јахја Антиохијски говори на више места у својој хроници.

⁹ *A. A. Vasiliev, Les relations politiques de Byzance et des Arabes à l'époque de la dynastie macédonienne*, éd. *M. Canard*, СВНВ 2,1, Bruxelles 1968, 356 et n. 3; 357, 362–363.

¹⁰ Скилица и Зонара погрешно наводе да је Цимискије дужност стратега Анатолика обављао као магистар, Scyl. 256; Zon. 496–497. Међутим, ту титулу Цимискије је добио касније, пошто му је Нићифор II Фока доделио дужност доместика схола. Према Theoph. Cont. 428, пре него што је постао магистар и доместик схола, Цимискије је као патрикије обављао дужност стратега разних тема (στρατηγὸς διαφόρων θεμάτων τμηθείς).

¹¹ Отприлике у истој доби је и будући цар Нићифор II Фока досегао чин стратега Анатолика: рођен је 912, а 945. посведочен је као стратег Анатолика, дакле у доби од 33 године, *G. Dagron — H. Mihăescu, Traité sur la guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963–969)*, Paris 1986, 299 (= *Cheyne*, Phocas).

¹² Поред Куркуаса, Роман Лакапин је тражио и нашао подршку међу припадницима Аргира, Мусела и Саронита. Међутим, утицај тих личности био је ограничен на престоницу (*Ђурић*, Фоке 246), док су Куркуаси доминирали у провинцијама.

¹³ Theoph. Cont. 428; Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, ed. *Gy. Moravcsik*, transl. *R. J. H. Jenkins*, CFHB I, Washington 1967, 45₁₃₄ (= DAI).

¹⁴ Theoph. Cont. 428; Scyl. 230.

врата у војној каријери. Лакапиновим силаском с престола и коначним преузимањем власти од стране Константина Порфирогенита (945), легитимног представника владајуће македонске династије, Цимискијева каријера није била прекинута. Делимично потискивање Куркуаса, који су предњачили у војној хијерархији Лакапиновог доба, надомешћено је војничком породицом Фока, на коју ће се у освајачкој политици Царства, готово искључиво, ослањати и Константин VII и његов син Роман II (959–963).¹⁵ Пошто је Цимискије по мајци био припадник породице Фока и близак сродник самог Нићифора Фоке, његово даље напредовање у службеној хијерархији треба посматрати у целокупном контексту фаворизовања Фока и њима придружених родова (попут Малейна). Као саборцу и рођаку Нићифора Фоке, способном Цимискију било је омогућено учешће у војним кампањама на истоку (што потврђују подаци из арабљанских извора који се односе на период 956–958) и уживање војних чинова. Та успешна каријера донекле је крунисана положајем стратега Анатолика, на који Цимискије долази 959. или 960, непосредно наслеђујући — што је врло индикативно — Лава Фоку, рођеног брата у то доба већ прослављеног генерала Нићифора Фоке. Имајући у виду редослед смењивања Фока на положајима стратега Анатолика и доместика схола у доба Константина VII и Романа II, именоване Цимискија за стратега Анатолика 959/960. сведочи да је он припадао најближем окружењу породице Фока.¹⁶

Први у грчким изворима познати подаци о патрикију и стратеги Анатолика, Јовану Цимискију, смештени су у историјски контекст политичке нестабилности у престоници и, уопштено гледано, читавом Царству; реч је о догађајима који су непосредно претходили узурпацији Нићифора Фоке, 963.

¹⁵ Тај период у историји породице Фока с правом је у модерној историографији означен као њихово „златно доба“, *Ђурић*, Фоке 249. Припадници породице Куркуаса нису под Константином VII и Романом II удаљавани из војне службе. У доба Константина VII активан је био Цимискијев деда, Теофил Куркуас који је као стратег Халдије 949. освојио Теодосиопол и затим именован за првог стратега нове истоимене теме, *Theoph. Cont.* 428; *DAI* 45¹³⁴; Роман Куркуас био је 963. магистар на угледном положају на истоку царства, па су га Скилица и Зонара означили као „стратилата истока“, и као једног од виђенијих генерала, којем се 963. обратио Јосиф Вринга (в. даље текст). Зна се, такође, да је тај Куркуас са Цимискијем помогао узурпацију Нићифора Фоке. Њему је, по свој прилици, припадао и печат Романа, магистра и доместика схола запада, *A.-K. Wassiliou-Seibt — W. Seibt, Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich II: Zentral- und Provinzialverwaltung*, Wien 2004, no. 247.

¹⁶ Персоналне смене на војним положајима су се током влада Константина Порфирогенита и његовог сина Романа одвијале као по неком „кључу“, при чему се превласт Фока у војсци ниједном није довела у питање. Реч је о пракси до тог доба незабележеној, која се подводи под феномен приватизације функција: Варда Фока, отац Нићифора и Лава, држао је положај доместика схола од 945. до 955, док је Нићифор био стратег Анатолика а Лав стратег Кападокије. Смена 955. довела је до „ротирања“ Фока и њихових сродника, тако да је Нићифор постао доместик схола, а његов брат га је наследио на положају стратега Анатолика; уместо Лава, стратег Кападокије постао је блиски рођак Фока, Евстатије Малейн. У то доба грчки извори не помињу Цимискија, али чињеница да је после уздизања Лава Фоке на тек основани положај доместика схола запада, функција стратега Анатолика дошла у Цимискијеве руке говори да је Цимискије представљао једног од најближих сабораца и сарадника браће Фока, детаљније *B. Krsmanović, The Byzantine Province in Change (On the Threshold Between the 10th and the 11th Century)*, Belgrade — Athens 2008, 20–26 (= *Krsmanović, Byzantine Province*).

године. Роман II преминуо је марта 963, а власт у држави приграбио је евнух и паракимомен Јосиф Вринга,¹⁷ који се поставио као заштитник малолетних синова покојног цара, Василија II и Константина VIII, чија су владарска права претила да буду угрожена амбицијама моћног генерала Нићифора Фоке, тријумфалног победника у не тако давно окончаном критском рату (960/961) и освајачем Алепа (962).¹⁸ У настојању да оформи савез са провинцијском војничком елитом, који би се супротставио Фокама, Јосиф Вринга се 963. обратио највиђенијим војсковођама тог доба. Извори помињу имена три генерала, које је покушао да заврбује и који су заузимали различиту позицију у војној хијерархији: Јована Цимискија — тадашњег патрикија и стратега Анатолика,¹⁹ Маријана Аргири, патрикија и заповедника „италских војски“,²⁰ и Романа Куркуаса, магистра и „стратилата истока“.²¹ Као залог будућег савеза, Вринга је наводно нудио Цимискију унапређење у највиши чин у византијској војсци — положај доместика схола истока²² (који би претходно био одузет Фоки) и после кога би му, готово по обичају, припао и царски престо.²³ Овај, будући да је био рођак Нићифора Фоке (ἀνεψιὸς πρὸς μητρὸς, према Лаву Ђакону или, по Пселу, συγγενής) није пристао на погодбу, већ је подржао царске претензије свог сродника, саборца, али и претпостављеног, који ће га по освајању власти, августа 963, наградити управо (ис)тим чином: положајем доместика схола истока у рангу магистра.²⁴ Иако код византијских писаца — Лава Ђакона, Михаила Псела, Јована Скилице (као и Јована Зонаре) — постоје варијанте у излагању, индикативно је да је Цимискије означен као

¹⁷ A. Markopoulos, Ἰωσήφ Βρίγγας. Προσωπογραφικὰ προβλήματα καὶ ἰδεολογικὰ ρεύματα, Σόμμεϊκτα 4 (1981) 87–112.

¹⁸ У питању је привремено освајање престонице Хамданида.

¹⁹ Његово име спомињу сви релевантни извори: Diac. 37–38; Scyl. 256; Zon. 496–497.

²⁰ О Маријану Аргирју говори само Лав Ђакон, Diac. 37, уп. *Krsmanović*, Byzantine Province 28–29.

²¹ Име Романа Куркуаса навео је Скилица и тај податак је Зонара од њега преузео, Scyl. 256; Zon. 496. Проблематично је тумачење Куркуасове функције, јер се „стратилат истока“ јавља касније, у време када је Скилица живео, детаљније *Krsmanović*, Byzantine Province 29.

²² У званичном, тј. формалном поретку византијских функција који предочавају сачувани тактикони 9–10. века, дужност стратега Анатолика традиционално је имала првенство над функцијом доместика схола, а касније, у Тактикону Ескоријала, над командним функцијама доместика схола истока и запада, стратопедарха истока и запада и стратилата. Међутим, тај поредак је био фиктиван, будући да је пре средине 9. века, положај доместика схола заузео доминантну позицију у византијској војној хијерархији, па је установљен модел уздизања — са функције стратега Анатолика на функцију доместика схола. У службеној хијерархији поредак између те две функције често је бивао регулисан пратећим почасним достојанствима. Усталило се током друге половине 10. века да стратег Анатолика прати титула патрикија, док је доместику схола (истока и запада) додељивано достојанство магистра. *Б. Крсмановић*, Потенцијал функције доместика схола (VIII–X век), ЗРВИ 43 (2006) 408–417, 418, 420 (*Крсмановић*, Потенцијал).

²³ Једино Лав Ђакон (Diac. 38) и Михаило Псел (Hist. Syn. 98) помињу да је Цимискију стављена у изглед царска титула пре избијања Фокине побуне, с том разликом што је, по Пселу, царица Теофана намеравала да га уздигне на царски престо (в. даље текст).

²⁴ Theoph Cont. 428; Diac. 44: ту титулу и функцију Цимискију додељује најпре Фока-узурпатор; 49: Фока-цар потврђује нови чин Цимискију; cf. Scyl. 267; Zon. 501.

војсковођа који је по војничком угледу долазио одмах иза Нићифора Фоке. Лав Ђакон ту процену приписује патрикију Маријану Аргиру, тадашњем заповеднику „италских војски“, коме је Вринга наводно прво понудио чин доместика схола; он је ту почаст одбио, предлажући паракимомену да Нићифора Фоку, „гиганта кога се боје не само сви суседни народи, него и они на које сунце гледа јутром када се рађа и увече када залази“ замени Јованом Цимискијем „човеком који је и честољубив“ и „добар у ратовању“ јер „војска њега сматра најбољим после стратега [Нићифора Фоке] и као другог га поштује“ (Diac. 37: ὁν δεύτερον μετά γε τὸν στρατηγὸν ἢ στρατιωτικῆ φάλαγξ τίθεται καὶ τιμᾷ). Скилица (кога Зонара на овом месту следи) успоставља хијерарију на релацији Нићифор Фока (магистар и доместик схола истока) — Јован Цимискије (магистар/патрикије²⁵ и стратег Анатолика) — Роман Куркуас (магистар и „стратилат истока“), наводећи да је Вринга Цимискију нудио положај доместика схола истока а Куркуасу функцију доместика схола запада (Scyl. 256; Zon. 496). Означавајући Цимискија као енергичног човека, Скилица, такође, истиче да је реч о „најугледнијем од ромејских генерала после Фоке“ (μετὰ τὸν Φωκᾶν ἐν τοῖς Ῥωμαίων ἐπισημώτατον στρατηγῶϊς). Нешто другачију градицију налазимо код Псела, који обојицу равноправно издваја као најбоље међу војсковођама, с тим што је, по њему, Теофана намеравала да до царске власти уздигне Цимискија, који је пак инсистирао на томе да уместо њега цар буде Нићифор, „будући да му је био рођак и да је био достојан тог назива због мноштва својих успеха“ (HS 98: συγγενῆ τε ὄντα καὶ διὰ πλῆθος κατορθωμάτων ἄξιον τοῦ ὀνόματος).

У наведеним поређењима нема имена Лава Фоке, брата Нићифора Фоке, признатог и способног генерала, који је током владе Романа II располагао влашћу главнокомандујућег и на западу (као доместик схола запада) и на истоку (доместик схола истока уместо Нићифора Фоке²⁶). Он је под владом тог цара неспорно био други генерал Царства, који је власт над ромејском војском делио са братом.²⁷ Отуд је Теофанов Настављач, коментаришући установљење функција доместика схола истока и запада и њихово додељевање Нићифору и Лаву Фоки, констатовао да је цар Роман на тај начин „бригу о војсци поверио браћи“ (Theoph. Cont. 472: τὴν φροντίδα τοῦ στρατοῦ τοῖς ἀυτοδέλοις καταπιστεύσαντα). Као најближи и најлојалнији сарадник Нићифора Фоке, Лав Фока је изостављен из наведених поређења јер никада није ни био супарник Нићифору Фоки. Та улога припала је Цимискију, што је било познато свим наведеним писцима. Тек, њихово успостављање хијерар-

²⁵ В. нап. 10.

²⁶ Док је Нићифор Фока био заузет критском експедицијом (960/961), Лав је у својству главнокомандујућег послат на исток, по речима Теофановог Настављача (Theoph. Cont. 479), „уместо свога брата“ (ἐκ προσώπου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ), чиме је сугерисано да је Лаву додељена дужност доместика схола истока, детаљније *Крсмановић*, Потенцијал 414.

²⁷ Војнички капацитети Лава Фоке стављају га у ред најбољих војсковођа икад виђених у Византијском царству, *Cheynet*, Phocas 303 (в. нап. 11). Лав Ђакон је описао Лава Фоку као „човека који је храбар и енергичан, изузетно разборит и најспособнији од свих људи које знамо, да у тешким ситуацијама схвати шта треба чинити“, Diac. 18.

хије у војном врху — Фока па Цимискије — није морало бити израз веродостојно пренетог схватања савременика догађаја из 963,²⁸ већ антиципирање даљег Цимискијевог успона под владавином Нићифора II Фоке и насилне смене на престолу из децембра 969. године.

У време динамичне али не тако дуге владавине Нићифора II Фоке (август 963–децембар 969) Лав Фока и Јован Цимискије добили су положаје и титуле који су одговарали степену сродства са царем, дотадашњим заслугама, као и улози коју је требало да испуне током његовог царевања.

Лав Фока, братовљев дугогодишњи саборац у рату против Хамданида, а затим верни присталица у време његове узурпације царске титуле, постао је други човек Царства и најважнији сарадник у управљању државом: његов нови положај био је службено регулисан високим достојанством куропалата²⁹ и, претпоставља се, функцијом логотета дрома.³⁰ Поуздано се зна да је Лав био логотет дрома у време другог боравка Лиутпранда из Кремоне у Цариграду, дакле, током претпоследње године владе Нићифора Фоке (4. јун — 2. октобар 968),³¹ али у изворима се не наводи када је именован на ту дужност.³² Нема сумње да је ступање Нићифора Фоке на власт везало обојицу браће за престоницу. Лав Такон изричито наводи да је после 963. Лав Фока „одбацио мужевни и војнички живот и заменио га градским и користољубивим“: (Διασ. 64: ὅστις τὸν ἀνδρώδη καὶ στρατιωτικὸν αὐτοῦ βίον παρῴσάμενος πρὸς τὸν ἀστικὸν καὶ φιλοκερδῆ μετετάξατο).³³ Међутим, не може се тврдити да је Лав преузео функцију логотета дрома у исто или при-

²⁸ Формално посматрано, у службеној хијерархији Цимискије је као патриције и стратег Анатолика био други генерал Царства, који долази иза магистра и доместика схола истока, Нићифора Фоке. За магистра Лава Фоку се зна да се непосредно пред братовљеву побуну налазио у престоници, али да му се убрзо придружио.

²⁹ Διασ. 49. Занимљиво је да Лава Фоку као куропалата Скилица и Зонара први пут наводе тек у одељку који су посветили влади Јована Цимискија, када излажу побуну припадника Фока против новог цара, Scyl. 284; Zon. 520. Иначе, формално гледано, према титули цезара коју је добио, царев отац, Варда Фока, долазио је у службеној хијерархији одмах после цара. Иако је Варда имао неког удела у власти, Нићифор Фока је терет управљања државом ипак делио са братом Лавом.

³⁰ У питању је функционер централне администрације, чија су се овлашћења, укратко речено, односила на руковођење поштанском службом, координирање над дипломатским активностима, као и на обавезе везане за функционисање полицијске службе: D. A. Miller, *The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period*, Byz. 36/2 (1966) 438–470; R. Guiland, *Les logothètes. Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin*, REB 29 (1971) 31–70; N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IX^e et X^e siècles*, Paris 1972, 311–312.

³¹ ODB 2, 1242, sv. Liutprand of Cremona.

³² Грчки писци не наводе Лава Фоку као логотета дрома, већ то чини једино Лиутпранд из Кремоне (Quellen zur Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos Liudprands Werke. Unter Benützung der Übersetzungen von P. Hirsch, M. Büdinger u. W. Wattenbach, neu bearbeitet von A. Bauer u. R. Rau, Darmstadt 1971, 526²⁷: Leonis coropalati et logothetae; 536^{7–8}, II: Leoni coropalati et logothetae τοῦ δρομου). Постоји, такође, један печат извесног Никите, царског остијарија и катепана τῶν κτημάτων Лава, куропалата и логотета дрома (G. Zacos, *J. W. Nesbitt*, *Byzantine Lead Seals II*, Bern 1984, no. 1081) који, највероватније, потврђује титулу и функцију Лава Фоке, в. *Cheyne*, Phocas 302 et p. 41 (в. нап. 11).

³³ О везивању Фока за престоницу в. *Ђурић*, Фоке, 260–261.

ближно исто време када је добио титулу куропалата. Зна се, такође, да је он учествовао и у војним походима које је Нићифор II водио на истоку: Скилица и Зонара наводе да је 965. Лаву била поверена опсада Тарса, једног од најважнијих киликијских градова (Scyl. 268–269; Zon. 502).³⁴ Оба писца на том месту помињу Лав Фоку само као царевог брата, не наводећи његову титулу нити функцију.

Што се Јована Цимискија тиче, може се рећи да је његова војна каријера наизглед достигла врхунац под Нићифором Фоком: нови цар га је почаствовао достојанством магистра и функцијом доместика схола истока — главног заповедника источних војних јединица (Diac. 49; Scyl. 267; Zon. 501). Међутим, у време цара-војника Нићифора Фоке, носилац чина доместика схола није располагао оном командном влашћу која је била карактеристична за доместике схола претходног периода, посебно из времена Константина VII и његовог сина Романа II. Нићифор Фока је током своје владе лично предводио војне походе у Киликији и Сирији, тако да је доместик схола истока заповедао експедицијама ограниченог циља и трајања.³⁵ Ипак, забележено је да је Цимискије 963. однео сјајну победу над Арабљанима код Адане у Киликији, која је „још више уздигла Јованово име и постала узрок потпуне пропасти Сарацена“ (Scyl. 268: τοῦτο τὸ ἔργον ἐπὶ πλέον ἐξῆρε τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῖς Σαρακηνοῖς τελείας καταστροφῆς γέγονεν αἴτιον), односно, која је учинила да Цимискијева ратна слава буде већа него раније (Zon. 501: κάλυψεν μέγαν αὐτὸν ἢ πρότερον ἐν στρατηγίαις ἡ φήμη ἐκήρυττεν). Лав Ђакон уопште не помиње Цимискијев тријумф код Адане, али, за разлику од Скилице и Зонаре, наводи да је Цимискије а не Лав Фока, заједно са царем учествовао у освајању Тарса 965. године: „дука“ Јован Цимискије заповедао је тада левим крилом византијске војске, док је лично Нићифор II преузео команду над десним (Diac. 59).³⁶ Наведена вест представља уједно и последњи податак о војничком службовању Јована Цимискија у доба владе Нићифора Фоке. Наредне вести о њему односе се на његову демобилизацију, припрему завере, брутално убиство цара Фоке и успон Јована Цимискија на византијски престо.

Извори за период 965–децембар 969. и њихово порекло

Убиство цара Нићифора Фоке у ноћи између 10. и 11. децембра 969. године имало је велики одјек међу савременицима и потоњим генерацијама,

³⁴ За разлику од њих, Лав Ђакон наводи да је у освајању Тарса, осим цара, учествовао Јован Цимискије, као заповедник левог крила војске, в. даље текст.

³⁵ О ограничавању командне власти највиших официра византијске војске у време Нићифора Фоке в. *Krstanović*, *Byzantine Province* 30–33, 65–68, 70–71.

³⁶ Термин „дука“ на овом месту је, вероватно, употребљен уместо термина доместик схола, *Hélène Glykatzī-Ahrweiler*, *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IX^e–XI^e siècles*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 84 (1960) 58–59 (VR: *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, London 1971, VIII).

не само у Царству, него и ван његових граница, што показује број сачуваних приповести на различитим језицима.³⁷ Прича је била омиљена књижевна тема због низа интригантних мотива: главни актери су двојица славних војсковођа и царева и једна млада, лепа и зла царица; међу њима се развијају сложени односи, прожети јаким страстима, љубављу, мржњом и страхом, а прича се завршава завером и суровим убиством. Иако је опис убиства Нићифора II Фоке обрађиван у свим потоњим византијским хроникама,³⁸ ми ћемо у разматрање узети само три основна извора, настала у времену од краја 10. до краја 11. века: *Историју* Лава Ђакона, *Крајтку* *историју* Михаила Псела и *Сажејтак историја* Јована Скилице. Од осталих извора, посебно се морамо осврнути само на *Ἐπιτομή ἱστοριῶν* Јована Зонаре. Раније се сматрало да је Зонара за владавину Нићифора Фоке, поред Скилице, користио и неки други извор, који нама није познат,³⁹ али је Љубарски, на основу анализе описа убиства Нићифора Фоке у делима наведена четири византијска историчара, закључио да је Зонарин опис у потпуности зависан од Пселове *Крајтке историје* и Скиличиног дела.⁴⁰ Показало се, наиме, да његов „непознати извор“ није била нека изгубљена биографија Нићифора Фоке, него Пселова *Крајтка историја*, која је први пут објављена само три године

³⁷ Детаљна анализа византијских и источних извора: R. Guiland, Le palais du Boukoléon. L'assassinat de Nicéphore II Phokas, BSlav. 13/1 (1952) 101–136, посебно 101–106 и 128–133 (= Guiland, Assassinat); о обради теме у византијској и словенској књижевности в. A. Kazhdan, A History of Byzantine Literature (850 — 1000), ed. Ch. Angelidi, Athens 2006, 287–289; R. Morris, The two faces of Nikephoros Phokas, VMGS 12 (1988) 83–115 (= Morris, Nikephoros Phokas). За даље истраживање било би занимљиво да се сагледа традиција на коју су се ослањали арабљански писци обрађујући епизоду убиства Нићифора Фоке.

³⁸ Нпр. светске хронике Јована Зонаре и Михаила Глике (XII век), те версификоване хронике Константина Манасије (такође XII век) и Јефрема из Еноса (XIV век).

³⁹ А. П. Каждан, Из историји византијској хронографији X в. Источници Љва Диакона и Скилице за историји трећеј четврти X столетия, ВВ 20 (1961) 113–114 (= Каждан, Источници), је сматрао да је Зонара неке моменте из своје приче преузео из изгубљене верзије „А“ биографије Нићифора Фоке (о верзијама „А“ и „Б“ в. даље текст), при чему наводи четири примера: 1) истицање еротског елемента у причи; 2) Нићифорова намера да ушкочи Василија и Константина; 3) Зонара је тврдио да је Нићифор 963. године био лицемеран када је одбио понуђену му круну и 4) Зонара детаљније него Скилице говори о повећању пореских обавеза. Међутим, прва два момента несумњиво су преузети из Пселове *Крајтке историје* (уп. нашу табелу, посебно прва три реда), а и трећи пример Зонара је преузео од Скилице (уп. Scyl. 256–257). Стога, од четири примера које је Каждан навео неоспоран је само четврти: у Зонарином списку Нићифорових непопуларних мера (Zon. 504.3 sq.), који се углавном подудара са Скиличиним (Scyl. 271.64 sq.), постоје и делови којих код Скилице нема (в. Zon. 505.16 — 506.10). Ипак, Кажданов закључак се не може прихватити само на основу једне разлике — за то би било потребно пронаћи више сличних места код Зонаре. Зар Зонара није могао користити неки други Скиличин рукопис, који данас није познат? Стога, иако извесне недоумице остају, сматрамо да је закључак Љубарског основан (в. даље текст и нап. 40).

⁴⁰ В. Ја. Љубарскиј, Nikephoros Phokas in Byzantine Historical Writings. Trace of Secular Biography in Byzantium, BSlav. 54/2 (1993) 245–253 (= Љубарскиј, Nikephoros Phokas), посебно 248–249, 250–252 (и табелу на стр. 252). Да је Пселова *Крајтка историја* била један од Зонариних извора најбоље показује чињеница да су изреке, које Псел приписује римским и византијским царевима од Клаудија II до Филипка Вардана (268–713), осим у *Крајтој историји*, још једино забележене у Зонариној хроници: в. D. Dželebdžić, Αποφθέγματα των βασιλέων στην Ἱστορίαν Σύντομον του Μιχαήλ Ψελλού, ЗРВИ 44/1 (2007) 157–160 (= Dželebdžić, Αποφθέγματα).

пре рада Љубарског. Као допуну његовој студији, на овом месту прилажемо табелу из које се, такође, види Зонарина зависност од *Країке исторіје*, не само у погледу фактографије, него и лексике:

Zon.	HS
ἡ δὲ μισήσασα τὸν ἄνδρα διὰ τὸ ἀνομίλητον (516.5)	Ἡ δὲ Θεοφανῶ καὶ τὸ ἀνομίλητον μισήσασα τοῦ ἀνδρὸς καὶ... (100.34–5)
... τὰ βασιλείδια τῶν παιδογόνων στερεῆσαι μορίων καὶ τὸν ἀδελφὸν βασιλεῦσαι τὸν Λέοντα (516.7–8)	... Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον τοὺς Ῥωμανοῦ παῖδας τῶν παιδογόνων μορίων ἀποτεμεῖν καὶ τὸν ἀδελφὸν βασιλεῶ ποιήσασθαι (100.32–34)
ἦν γὰρ τῷ κάλλει διαπρεπῆς [Τζιμισκῆς] καὶ τοῦ εἶδους χάριτας ἀφιεῖς (516.9–10) ⁴¹	Αὕτη πολάκις τὸν Τζιμισχὴν ἰδοῦσα κάλλει ὄντα διαπρεπῆ (ἦν γὰρ ἀγαλματίας τὸ εἶδος καὶ χαριέστατος) (100.36–102.38)
ἀξιόχρεων τοῦτον [Τζιμισκὴν] τῷ Νικηφόρῳ λογισαμένη ἀντίρροπον (516.11)	ἀξιόχρεον τοῦτον [Τζιμισκὴν] ἀντίθετον τοῦ Νικηφόρου λογίζεται (102.2–3)
στρατιωτικῆς ἀρχῆς παύσας αὐτὸν [Τζιμισκὴν] εἰς πολιτικὴν μετατίθεισι λογοθέτην τοῦ δρόμου προχειρισάμενος, ὃ οὐκ εἰς δυναστείαν, ἀλλ' εἰς τιμωρίαν καὶ ταύτην βαρεῖαν ἐκείνῳ λελόγιστο. (516.17–517.1)	Πολιτικὴν αὐτῷ [Τζιμισκῆ] δυναστείαν ἀντὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐγχειρίζει λογοθέτην τῶν τοῦ δρόμου προχειρισάμενος. Τοῦτο δὲ ἀντὶ βαρείας καὶ Λακωνικῆς τιμωρίας ἐλογίσθη τῷ Τζιμισχῆ καὶ ... (102.45–47)
ἐπὶ τὴν νοτίαν θάλασσαν τῶν βασιλείων ἀφίκετο (517.8)	ἐπὶ τὴν νοτίαν τῶν βασιλείων θάλασσαν ἀφικνεῖται (102.50)

О положају који је Цимискије имао непосредно пре царевог убиства Лав Такон говори посредно, преносећи речи којима су се наводно Теофана, а потом и сам Цимискије обратили цару. Није јасно да ли је Лав Такон те говоре, које други писци само узгред помињу, преузео из неког старијег, изгубљеног извора, или их је сам саставио, ослањајући се на познате догађаје.⁴² Теофанин говор, којим образлаже молбу да се Цимискије опозове из прогонства, садржи следеће елементе: она се пита зашто цар и према Цимискију не поступа умерено и разумно, као што то увек чини, него дозвољава да тако енергичан и храбар човек, који је уз то његов сестрић и у најбољим годинама, дане проводи негде на селу, препуштајући се разврату; пошто је Цимискијева жена умрла, требало би га одмах позвати да дође на двор и ожени га неком женом племенитог рода, као што је и он сам; цар треба да

⁴¹ Зонарин опис Цимискија настао је мешањем Пселовог описа Теофанине и Цимискијеве лепоте (уп. HS 94.56: τὴν Θεοφανῶ ... ἀγαλμα κάλλους ἀντικρυς καὶ θελκτικῆς χάριτας ἀφιεῖσάν τῆς ὄψεως).

⁴² Уметање говора и писама једна је од основних одлика стила Лава Такона: *H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, Erster Band, München 1978, 369 (=Hunger, Profane Literatur).*

послуша њене речи и да не допусти да човек, који је заслужено стекао велику војничку славу, сада буде изложен подсмеху развратних људи. За разлику од других писаца, Лав Ђакон не интерпретира стварне Теофанине мотиве због којих тражи опозивање Цимискија из прогонства, али и он ставља до знања да је царица имала неке прикривене намере (δικαίαν δῆθεν σκῆψιν προτεινομένη). У речима разјареног Цимискија, које је он, наводно, упутио Нићифору Фоки непосредно пре него што ће га завереници убити, постоје неке сличности са Теофаниним говором, али су оне ипак садржајније и експлицитније: Нићифор је заборавио велика добротинства која му је Цимискије учинио; штавише, уз његову помоћ помогао се престола и задобио је велику власт; пошто су њиме овладали завист и неко лудило (μανία), он је на све то заборавио и постао веома незахвалан; није му било довољно то што је Цимискију одузео војну команду, него је њега, храброг и енергичног човека, од кога непријатеље хвата језа, послао на село да живи и ради са ратарима, као неки обешчашћени досељеник. Лав Ђакон је најдетаљније описао и оно кратко време које је Цимискије провео у престоници после опозива из прогонства, када су он и Теофана припремали заверу, као и сам чин убиства, о чему ће више речи бити касније. Боља информисаност Лава Ђакона може се објаснити чињеницом да се он, поред извора које су користили Скилица и Псел, ослањао и на усмена сведочења очевидаца.⁴³

Сукобу између Нићифора Фоке и Јована Цимискија Скилица посвећује много мање пажње него Лав Ђакон. У опису царевог убиства он само на тренутак прекида основну наративну нит, да би уметнуо једну реченицу о Цимискијевом положају пре почетка завере: „Пошто царица Теофана више није желела да буде са Нићифором, послала је једног од Цимискијевих људи по њега, који је тада у доколици проводио време у својој кући. *Цар га је, наиме, пре тога, из неког подозрења, разрешио дужности доместика и наредио да остане у својој кући и да је не напушта* [курзив Б. К — Д. Ц.]. Човек који је послат, отишао је по њега (прељубница је, наиме, средила да Цимискије добије писма са одобрењем да му се допушта долазак) и [Цимискије је] стигао у Халкедон ... “ (Scyl. 279).

Искази Лава Ђакона и Скилице у основи се слажу — цар је сумњао у Цимискија, па му је одузео војну команду и одредио му кућни притвор, који није смео да напушта без његовог одобрења — с том разликом што Лав Ђакон, кроз речи Јована Цимискија, преноси и традицију о Цимискијевом гневу због демобилизације и прогонства, упркос његовим заслугама за Нићифорово освајање трона и његових ранијих војних успеха.⁴⁴ У описима самог чина убиства, два текста такође показују неке сличности, али и разли-

⁴³ *Каждан*, Источници, 124 сл. Заједнички извор за сва три писца била је само верзија „Б“ биографије Нићифора Фоке (в. даље текст).

⁴⁴ О подударностима у тексту Лава Ђакона и Јована Скилице изношена су различита мишљења, али је на крају показано да су обојица користили неку биографију Нићифора Фоке (о томе в. ниже): в. *Каждан*, Источници, 117–118.

ке.⁴⁵ На овом месту треба истаћи чињеницу да оба писца за Цимискија и догађаје који су довели до његове демобилизације и прогонства показују веома слабо интересовање. У случају Јована Скилице то је веома необично, јер је он претходно подробно изложио узроке непопуларности Нићифора II Фоке, који су, између осталог, и довели до његовог пада. Његово ћутање о Цимискијевој демобилизацији још је чудније ако се има у виду да је он као први разлог цареве непопуларности навео демобилизацију и одређивање кућног притвора једном Цимискијевом саучеснику, патрикију Михаилу Вурцису.⁴⁶ Вурцис је, тако, кажњен на сличан начин као и Цимискије пре тога. Питање је, дакле, због чега Скилица опширно говори о Вурцисовој демобилизацији, док Цимискијеву, која је код савременика морала имати много већи одјек, само успут помиње? Он сигурно није имао разлога да прикрива догађаје који су могли послужити као још један повод за критику Нићифора II Фоке. Одговор на ово питање можда треба тражити у Скиличиним изворима, а то су изгубљене биографије Нићифора Фоке.

Да су постојале две биографије Нићифора Фоке закључио је Сјузумов још пре скоро сто година. Једна од тих биографија била је непријатељски настројена према Нићифору Фоки (верзија „А“), док му је друга била наклоњена (верзија „Б“).⁴⁷ Проблем Фокиних биографија продубио је својим истраживањем Каждан. Он је исправио неке закључке Сјузумова, а један од најважнијих се односи на верзију „Б“ — у питању је била „историја Фока“, која је почињала од Нићифора Фоке Старијег (време Василија I), а како је написана „мало пре 969. године“, она није могла да послужи као извор за опис убиства Нићифора II Фоке и владавину Јована Цимискија.⁴⁸ После објављивања *Крајке историје* Михаила Псела, наведени Кажданов закључак добио је нову потврду, јер Псел, отварајући поглавље о Нићифору Фоки, изричито каже да су многа дела о њему написана како за живота, тако и после његове смрти: „Многи су приредили детаљне приповести о цару Нићифору Фоки, било још за његова живота или не много после његове смрти, и онај ко их буде прочитао сазнаће колико је тај човек постигао успеха и пре него што је постао цар и после тога. Наша пак прича о њему биће кратка, не прелазећи уобичајену меру, као и у другим случајевима“ (НС 98.82–87). Каждан је сматрао да је једини заједнички извор за Лава Ђакона и Скилицу био верзија „Б“,

⁴⁵ В. ниже: *Чин убиства*.

⁴⁶ О разлозима кажњавања Вурциса в. *Саучесници*. У наставку ћемо видети да је и Цимискије после демобилизације прво боравио у Цариграду, а да је тек касније прогнан на своје поседе (в. *Незадовољство царице Теофано и проблем наслеђа ђресџола*). У вези са Скиличиним наводима о погрешним потезима Нићифора Фоке, *Morris, Nikephoros Phokas*, 87, примећује да су они „сумњиво слични“ критици која је у *Хроници* Теофана Исповедника упућена Нићифору I.

⁴⁷ *М. Сјузумов*, *Объ источникахъ Льва Дьякона и Скилицы, Византийское Обозрение 2* (1916) 106–166. Питање извора Лава Фоке и Скилице било је разматрано још у 19. веку, али није био понуђен задовољавајући одговор, иако је већ тада уочено да је морала постојати нека „историја Фока“, в. детаљније *Каждан*, *Источници*, 117–118.

⁴⁸ За садржај ове верзије и хронологију в. исто, 120, 121–123.

док је верзија „А“, која је по њему настала тек после 985. године, послужила као извор само Јовану Скилици.⁴⁹ У вези са тим, он је ипак приметио да „и у том делу рада [крај владавине Нићифора Фоке и владавина Јована Цимискија, *прим. Б. К. — Д. Ц.*] постоји низ сличних места са Скиличином хроником ... међу којима су најважнија прича о убиству Нићифора Фоке и неколико епизода из историје руско-византијских ратова“, па је претпоставио да „та места можда потичу од неких усмених или писмених предања која су била позната обојици аутора“.⁵⁰ Допринос познавању биографија Нићифора Фоке дао је и Маркопулос, који је показао да је неки анонимни редактор прерадио верзију „Б“ (он овај назив не употребљава), па је тако настала нова, „популистичка верзија“, која се од прве, официјелне, разликовала по томе што је у њој прослављано високо порекло Нићифора Фоке.⁵¹

Проблем Фокиних биографија разматрао је и Љубарски, који је своје закључке извео управо на основу анализе описа убиства Нићифора Фоке у делима Лава Ђакона, Михаила Псела, Јована Скилице и Јована Зонаре. Значај *Крајке исџорије* за овај проблем показао се у питању Зонариних извора, о чему је већ било речи. Љубарски је још закључио да „новооткривена Пселова *Крајка исџорија* представља добру потврду гледишта Сјузумова и његових следбеника: чини се да је претпостављени заједнички извор за три аутора био исти текст „Б“, за који је руски научник претпоставио да је био извор за Лава Ђакона и Скилицу (сада им и Псел мора бити додат)“.⁵² Сматрамо да закључак Љубарског о Пселовим изворима за поглавље о Нићифору Фоки није потпун, те да га треба додатно размотрити.

У *Крајкој исџорији* Нићифор Фока заиста јесте приказан у духу верзије „Б“, јер не само да му је посвећено много више пажње него иједном другом цару (с једне стране, поглавље посвећено његовој владавини је најдуже, а са друге, он је централна фигура и у претходна два одељка који говоре о Роману II и Теофани), него се стиче утисак да је и опис његовог лика преузет из неког енкомиона: Ἀθώπευτος βασιλεὺς καὶ μόνη τῇ ἀληθείᾳ θηρώμενος οὐκ εἰς τρυφήν ἀπειρόκαλον (ἦν) ἐξογκῶν τὴν ἀρχὴν οὐδὲ τῶν βασιλείων θησαυρῶν κατορχούμενος, ἀλλὰ τὴν μέσσην ὁδὸν βαδίζων καὶ ὄντως βασιλικήν. Ἦν δὲ καὶ τὸ εἶδος αὐτῶ χάριτος μεστὸν καὶ σεμνόνητος, ἰλαρὸς μὲν τὸ ἦθος, οὗ δὲ δεῖ βασιλικὴν πράξιν ἀρμόσασθαι, εἴσω συννευκῶς, νενηφῶς ἀεὶ καὶ τῇ ὀφρῦι διδοὺς ἦθος ὑπόσεμνον, ἐμβριθεῖσθαι σφοδρὸς καὶ χαριεντίσασθαι γλαφυρός, συστεῖλαι δυσμενῆ φοβερὸς (HS 100.9–16).⁵³ До-

⁴⁹ Исто, 115, 124, 128; о верзији „А“ в. исто, 112–115, 127–128.

⁵⁰ Исто, 125.

⁵¹ *Markopoulos*, Zu den Biographien des Nikephoros Phokas, JÖB 38 (1988) 228 (=VR: A. *Markopoulos*, History and Literature of Byzantium in the 9th–10th Centuries, Aldershot — Burlington 2004, XIII).

⁵² *Ljubarskij*, Nikephoros Phokas, 253.

⁵³ Будући да у похвали Нићифора нема ни речи о његовом славном пореклу, као што је то случај код Михаила Аталијата (в. нап. 74), може са закључити да је Псел користио изворну верзију „Б“, а не њену потоњу „популистичку“ редакцију (в. *Markopoulos*, Biographien, 228).

каз да је Псел користио неки извор у коме су били описани подвизи Нићифора Фоке пре него што је постао цар (према Пселовим речима ἐν ἰδιώτου σχήματι) представља поглавље о Роману II, у коме се описује како је Нићифор, на позив цара, почео да мобилише и обучава војску за поход на Крит (HS 96.26–49). У истом одељку се говори и о Нићифоровом оцу Варди, коме је „била поверена власт на истоку“ (Βάρδας δὲ ... τὴν ἀρχὴν τῆς ἐφ᾽ ἡμῶν πίστευτο), а то додатно указује да је ово место преузето из верзије „Б“, јер је она заправо представљала једну историју породице Фока. Међутим, није све тако једноставно као што на први поглед изгледа, јер Варда на овом месту није приказан као позитиван јунак, него је, заједно са царем Романом II, означен као главни кривац за тешку ситуацију у којој се Царство нашло. Посебно је загонетно то што поменуто оптужбу износи управо његов син Нићифор Фока. Наиме, пошто се Царство нашло у безизлазној ситуацији, очајни цар је помоћ затражио од Нићифора Фоке, који је био његова „последња нада“ (πρὸς τὴν μόνην καὶ τελευταίαν καταφεύγει ἐλπίδα Νικηφόρον λέγω τὸν Φωκῆν). Роман га је питао зашто је Царство Ромеја тако пропало, а славни војсковођа му је без имало страха (μηδὲν ἀποδείλυσαντα) одговорио: „Ти управљаш Царством, а отац командује војском, ти Царство запостављаш, а он је похлепан (οὗτος δὲ φιλοχρηματῶν). Ако желиш да буде пронађено решење за ову ситуацију, немој се надати да се посрнула држава може одмах усправити. Ја ћу прво положити најбоље могуће основе за будуће војне подухвате, а затим ћу поћи у ратове против варвара“. Цар је на то без поговора пристао, а Нићифор је почео да попуњава јединице страним најамницима и земљорадницима, те да их обучава за борбу. О овом догађају не говоре ни Лав Ђакон ни Скилица, док Зонара, слично као и на другим местима, о чему смо већ говорили, следи *Крајњу историју* (cf. Zon. 492.15–493.14). Са становишта фактографије, између Пселовог и Зонариног текста нема разлике; што се лексике тиче, поново се лако може уочити да су поједини делови скоро идентични, али постоје и ситније разлике, које се могу разумети као последица индивидуалне стилске обраде.

Поред Варде Фоке, у *Крајњој историји* лик Нићифоровог брата Лава Фоке приказан је, такође, негативно: „Цар је имао брата по имену Лав“, каже Псел, „кога је именовао за куропалата (ово достојанство је херојско и срећно, иако је сада постало обично и многољудно). Овај Лав вребао је чудесног Цимискија и, испуњен завишћу, подозрево га гледао, па је убеђивао брата да и он буде подозрив и сумњичав према њему, те да (треба да) га обузда и укроти, да не би био затечен његовом дрскошћу у тренутку када је уопште не очекује. Нићифор је прво био подозрив и већ је некако хтео да га казни, али је касније дао предност старом пријатељству и гнев претварао у благост“ (HS 100.19–27).

Оваква експлицитна критика Лава Фоке никако није могла бити преузета из породичне историје Фока (верзија „Б“). Лав Ђакон и Јован Скилица не помињу непријатељство Лава Фоке према Цимискију, али осуђују његово користољубље и тлачење градског становништва (Diac. 64.1 sq.; Scyl. 278.64

sq.; Zon. 515.6 sq.).⁵⁴ Скилица је ово место преузео из верзије „А“, а Лав Такон вероватно из неког усменог извора, уколико је тачан закључак да он није користио тај спис. На основу критике Варде и Лава Фоке могло би се закључити да је Псел познавао верзију „А“, али да ју је користио селективно. Псел је, очито, на овом месту прећутао оптужбе против Нићифора Фоке које су се налазиле у том тексту, настојећи да глорификује цареву личност.

Међутим, на другом месту у *Крајњој историји* он, ипак, оба брата приказује у негативном светлу. Дотичући се проблема наслеђа престола, Псел наводи да се по граду пронео глас да је Нићифор намеравао да ушкопи синове Романа II, Василија и Константина, да би га на престолу наследио његов брат Лав: Διετάραξε δὲ αὐτὴν [Θεοφανώ] καὶ λόγος ἀνὰ τὴν πόλιν βοώμενος, ὡς βούλοιοτο ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον τοὺς Ῥωμανοῦ παῖδας τῶν παιδογόνων μορίων ἀποτεμεῖν καὶ τὸν ἀδελφὸν Βασιλέα ποιήσασθαι (HS 100.31–34). Ово место код Псела (које је Зонара скоро дословно преписао — в. табелу) представља још једну потврду да је и Михаило Псел вероватно користио верзију „А“ биографије Нићифора Фоке, за коју је више пута речено да је била непријатељски расположена према породици Фока. Стога Псела *Крајња историја* пружа нови увид у изгубљену верзију биографије Нићифора Фоке (верзија „А“), у којој је, изгледа, било речи и о сукобу између браће Фока, Лава и Нићифора, са Јованом Цимискијем. Као главни виновници сукоба били су означени Нићифор и Лав, а да ли је било речи и о стварним намерама Јована Цимискија не можемо знати.

Од њријатељства до убиства:

Јован Цимискије и Нићифор II Фока 965–969

У свим изворима релевантним за нашу тему постоје заједнички елементи у опису догађаја везаних за склапање завере и убиство цара Нићифора децембра 969. Тај општи, заједнички сиже они су обогатили детаљима и објашњењима, што је условило да се њихови текстови ипак разликују. Очито је да су они сами прерађивали своје изворе, доносећи сопствену интерпретацију догађаја које су описивали са мање или веће временске дистанце. Узимајући у обзир постојеће сличности и различитости у текстовима четворице византијских писаца, покушаћемо да реконструирамо главне елементе који су одредили међусобни однос Јована Цимискија и цара Нићифора Фоке у периоду од 965. до децембра 969. године.

Улога Јована Цимискија у узурпацији Нићифора Фоке — Излагање догађаја који су довели до убиства Нићифора Фоке ваља започети кратким освртом на опис улоге Јована Цимискија у Фокиној узурпацији, лета 963. У то време, како је већ речено, Цимискије је, као патрикије и стратег Анатолика, спремно

⁵⁴ С друге стране, у истим делима Лав је на другим местима представљен у позитивном светлу, што потврђује коришћење верзије „Б“: Dias. 18.9–16; Scyl. 250.50–59.

подржао претензије свог дугогодишњег старијег саборца. Поврх тога, сви релевантни извори потврђују да је управо Цимискије својим одлучним поступањем присилио колебљивог Фоку да узурпира царски наслов и супростави се Јосифу Вринги (Diac. 39–40; HS 98; Scyl. 256; Zon. 496).⁵⁵ Поједини писци наводе и да је Цимискије већ у то време био виђен као кандидат за царски престо: по Лаву Ђакону, није само Јосиф Вринга нудио Цимискију Царство, него и сам Нићифор Фока (Diac. 41). Према неком Пселовом неименованом извору, царица Теофана имала је 963. у виду Цимискија а не Фоку као наследника свог покојног мужа и заштитника малолетних царевића, Василија и Константина; те почасту Цимискије се тада наводно одрекао у корист свог „рођака“ и заслужног генерала Нићифора Фоке (HS 98: Ἀκούω δέ τινος τῶν συγγραφέων ὅτι τῷ Τζημισχῆ παρὰ τῆς Θεοφανοῦς ἡ βασιλεία ἐλετέτραπτο). Мотив „Цимискија-кандидата за царску титулу 963“ представља, свакако, антиципирање будућих догађаја и ојачава тезу да је и Цимискије-војсковођа завређивао Царство готово у једнакој мери као Фока;⁵⁶ тим мотивом се имплицитно осуђује касније поступање Фоке-цара према лојалном саборцу Јовану Цимискију, а истовремено се, у неку руку, појачава легитимитет Цимискија-цара, који је на престо ступио упрљан царском крвљу.

Проблем лојалности Јована Цимискија — Ниједан извор не наводи да је Јован Цимискије током Фокине владе показао нелојалност цару. Изричито се помињу две војне операције у којима је учествовао Фокин доместик схола истока — битка код Адане 963. (Scyl. 268; Zon. 501), односно, освајање Тарса 965. (Diac. 59). У изворима је потврђено да је његова војничка слава расла у почетку Фокине владе, али нема поузданих вести да је Цимискије намеравао да на било који начин искористи против Фоке себи лојалну војску. Међутим, сви извори су посведочили да је Нићифор Фока у једном тренутку постао подозрив према Цимискију,⁵⁷ али једино Михаило Псел и Јован Зонара наводе да је ту сумњу у Цимискијеву лојалност изазвао из зависти царев брат Лав Фока. Како смо већ навели, Псел о томе опширније приповеда на самом почетку излагања о завери, наглашавајући да је Нићифор Фока у почетку

⁵⁵ Зонара, такође, преноси („прича се“) да Фока у ствари није желео Царство, али да је одржавао везу са Теофаном у време док је боравио у престоници. Тај део Зонара не преузима од Скилице, према коме се Фока прихватио побуне јер му је претила опасност од Јосифа Вринге (Scyl. 255), већ из неког другог извора.

⁵⁶ Псел сличну конструкцију у циљу одбране легитимитета прави у односу између Исака Комнина и Константина Дуке (Michel Psellos, Chronographie II, ed. E. Renauld, Paris 1928, 136, 142): излажући догађаје везане за абдикацију Исака I у корист свог некадашњег саборца Константина Дуке из 1059, Псел наводи како је Дуки царска власт нуђена још 1057, али је он тада ту част препустио Комнину, детаљније Б. Крсмановић, Успон војног племства у Византији XI века, Београд 2001, 184–186. Разуме се, постоји велика разлика у смени на престолу из 969. и 1059, будући да је првој претходило убиство цара, а друга је била последица споразума и мирне предаје власти. Као антиципација догађаја могу се разумети и описи Цимискија као изузетног војсковође, али истовремено и као енергичног, честољубивог и преког човека, који не преза ни од чега: Diac. 59, 85.

⁵⁷ Diac. 84, 88, то исказује кроз Теофанине, односно Цимискијеве речи (в. горе); Scyl. 279 (српски превод в. горе у тексту).

подлегао братовљевим речима и хтео да казни Цимискија, али да је на крају ипак остао веран старом пријатељству. Из даљег Пселовог излагања догађаја (HS 100), међутим, ипак се може закључити да је Цимискије био демобилисан, те да му је била додељена цивилна функција логотета дрома.⁵⁸ Псел даље наводи да је Лав Фока сматрао да Цимискију не треба веровати и да би он у неком тренутку могао показати дрскост према цару, те да би га због тога требало „држати на узди“ (HS 100; уп. Zon. 516). На овом месту он, преузимајући из верзије „А“ (непријатељске према Фокама), говори о „зависти“ Лава Фоке, али не и о конкретним намерама Цимискија већ само о његовом потенцијалу да угрози цара. Цимискијеву узурпаторску намеру експлицитно помиње Константин Манасија (Manasses 5738), али је вероватно да је ту реч о његовој интерпретацији догађаја, који су се одиграли два столећа раније. Занимљиво је, међутим, да Манасија подозрење Нићифора Фоке према Јовану Цимискију објашњава царевим страхом да се између Теофана и Цимискија рађала љубавна веза, због чега је Цимискије и био прогнан (ὁ δὲ Φωκᾶς ὑποκνισθεὶς ἔκ τινος ὑποψίας ὡς ἄρα πρὸς τὸν Τζημισχῆν ἐρωτοδέσμιον ἔχοι ἢ βασιλεὺς καὶ γίνοιτο τούτοις τὰ τῶν ἐρώτων Manasses 5736–8). Како било, извесно је једино да је Цимискије захваљујући великој војничкој слави, коју су по правилу пратиле лојалне трупе, реално могао да спроведе преврат. Не треба заборавити да се његов успон у војној хијерархији одвијао по истом моделу као и у случају његовог сродника, Нићифора Фоке.

Одузимање војне команде — Цимискијева демобилизација, тј. његово удаљавање од војних дужности, потврђено је у свим изворима (Diac. 84, 88; HS 100; Scyl. 279; Zon. 516).⁵⁹ Тај податак наводи се на месту где се објашњавају узроци Цимискијевог незадовољства, који су довели до склапања завере и царевог убиства. Време када је демобилисан није познато, јер код византијских писаца не постоји слагање о активностима Јована Цимискија као доместика схола истока, али се претпоставља да је до тога дошло 965. или, најкасније, 967. Скилица и Зонара помињу Цимискијеву победу код Адане из 963, али га зато не наводе као учесника у освајању Тарса 965, чија је опсада поверена Лаву Фоки. Супротно њима, Лав Ђакон уопште не говори о његовом успеху код Адане, али наводи Јована Цимискија а не Лава Фоку, као учесника у борбама за освајање Тарса. Подаци Лава Ђакона померају Цимискијеву демобилизацију у време које (непосредно?) следи освајању Тарса, дакле у период после 965. Међутим, како Скилица и Зонара наводе да је победа код Адане још више прославила Цимискија као војсковођу, могуће је да је до ограничавања његове командне власти дошло и пре 965, будући да је Фока из личног искуства знао како се може искористити популарност у војсци. У сваком случају, формалном чину демобилизације, тј. његовом смењивању са функције доместика схола, вероватно је претходило неповеревање врховног заповедништва у походима

⁵⁸ Зонара на овом месту само парафразира и скраћује Пселово излагање (Zon. 516).

⁵⁹ Из излагања Јахје Антиохијског проистиче, напротив, да је Цимискије током Фокине владе био континуирано у активној војној служби, *Yahya I*, 828.

(приликом напада на Тарс улогу главнокомандујућег преузео је лично цар). Подаци из извора потврђују да је у време Фокине владе Цимискије био једини доместик схола истока, тако да је после његовог смењивања тај положај остао упражњен. Фока га је, међутим, надоместио оснивањем положаја стратопедарха, који је за разлику од функције доместика схола, од почетка био доступан евнусима, поузданијој категорији поданика. Најраније вести о активностима првог познатог стратопедарха, Петра, датују се у зиму 968/969, одакле произлази да је до његовог именовања дошло нешто раније. Због тога и постоји мишљење да се Цимискијева демобилизација може датовати у 967, када је цар увођењем новог положаја стратопедарха обезбедио нормално функционисање врховне војне команде на истоку, у Киликији и Сирији, где су војне операције биле у току.⁶⁰ Удаљавање прослављеног војсковође Јована Цимискија од војне власти треба, дакле, разумети као постепени процес, који је, највероватније 967, окончан формалним одузимањем чина доместика схола. Наиме, мало је вероватно да би Цимискије мирно поднео четворогодишње (од 965. до 969) одсуство из војске. Динамика излагања догађаја у изворима оставља утисак да је између Цимискијевог демобилизације и доношења одлуке о свргавању Нићифора Фоке ипак протекао краћи период.

Именовање Цимискија за логотета дрома — Једино Михаило Псел и Јован Зонара наводе да је Цимискије, после удаљавања од војних дужности, тј. смењивања са положаја доместика схола, био именован за логотета дрома (HS 100; Zon. 516). Већ смо видели да је Зонарин текст о припремању завере и самом чину убиства претежно заснован на *Крајњој историји*, те да је у њега уметнуо само неколико елемената које је преузео од Скилице. Упркос томе, Зонарин текст се не може сасвим одбацити, јер је једино он ову вест ускладио са вестима из других извора.

И Псел и Зонара наводе да је Цимискије одузимање војне команде и именовање на цивилну функцију логотета дрома схватио као тешку казну. Ниједан од њих не разјашњава када је и у каквим околностима дошло до тог именовања, нити потврђују да ли га је Цимискије, иако њиме незадовољан, прихватио.⁶¹ Значајно је, такође, подсетити се да ни Псел ни Зонара, као уосталом ни други грчки писци, не помињу Лава Фоку као логотета дрома, већ само као куропалата или као „царевог брата“. Сведочанство о његовој функцији оставио је Лиутпранд из Кремоне (а потврду даје и раније наведени печат извесног Никите, царског остијарија и управника имања куропалата и логотета дрома Лава — претпоставља се — Фоке⁶²), тако да се поуздано може

⁶⁰ Детаљније о Фокиној реформи врховне команде *Krsmanović*, Byzantine Province 31–33 (са изворима и литературом).

⁶¹ *Guiland*, Assassinat 104, сматра да је Цимискије прихватио ову функцију, али да је није дуго обављао. За такво мишљење у изворима нема потврда. Иначе, вест о Цимискију као логотету дрома углавном није коментарисана у литератури, па ни прихватања као веродостојна, в. нпр. *Krsmanović*, Byzantine Province 31.

⁶² В. нап. 32.

рећи једино да је Лав на том положају био неко време током 968. године. Како Лиутпрандов други боравак у Цариграду, када се сусретао са логотетом дрома, пада у период од 4. јуна до 2. октобра 968, Цимискију је та цивилна функција могла бити понуђена раније. Међутим, не треба искључити ни претпоставку да је положај логотета дрома (који представља јединствену функцију⁶³) нуђен Цимискију у време када га је држао Лав Фока: сам чин уступања Јовану Цимискију дужности коју има царев брат (чија је „завист“ кварила односе између два дугогодишња саборца) могао је дати привид да се не ради о немилости и казни, како је то, по Пселу и Зонари, схватио сам Цимискије, већ, напротив, о унапређењу.

Без обзира на то да ли је функција логотета дрома у Цимискијевом случају била реализована или не, готово је извесно да је сам чин одузимања војне команде извршен у Цариграду: тешко је претпоставити да би Фока писмом обавестио Цимискија о смењивању са положаја доместика схола у тренутку када се он налази са својим трупима на бојишту. Основано је претпоставити да су Цимискијеву демобилизацију у Цариграду пратили преговори, иницирани од стране Фока. Јер, с једне стране, ниједан извор не помиње било какав вид Цимискијеве нелојалности према владару којом би се могла оправдати одлука о његовој демобилизацији, а са друге — сви писци, напротив, истичу његову војничку славу (како у време Фокине узурпације тако и током његове владе), која је подразумевала и подршку војних јединица. У наведеном контексту, тешко је помислити да Нићифор Фока није покушао да Цимискијево удаљавање од војне власти (којом је он реално могао угрозити његов положај на престолу) надомести неким другим — цивилним, па самим тим и мање опасним — намештењем, које би сачувало привид Цимискијевог задржавања одређене позиције у Царству и које би га у будућности удаљило од провинције и везало за престоницу.

Прогонство Јована Цимискија и њовраћање у њрестоницу — После демобилизације (коју потврђују сви грчки извори) и могућег именовања на функцију логотета дрома (Псел, Зонара), уследило је удаљавање Јована Цимискија из престонице, о чему експлицитно говоре само Лав Ђакон и Јован Скилица (Diac. 84, 88; Scyl. 279).⁶⁴ Према Скилици, Цимискије је стављен у кућни притвор (ἐν ἰδίῳ οἴκῳ ἀπρόϊτον εἶναι κελεύσας). Ниједан писац не наводи место изгнанства, али је јасно да је Цимискије неко време провео у провинцији. Према Лаву Ђакону, он је беспослен проводио дане у неком „селу“ (Diac. 84), где је као неки „обешчашћени досељеник, заједно са ратарима радио на њивама“ (ibid. 88). Пошто исти извор наводи да је Цимискије по-

⁶³ У тактиконима се, на пример, наводи у једнини.

⁶⁴ Зонара у овој вести у суштини следи Скилицу, с тим што не каже експлицитно да је Цимискије био прогнан из престонице, него да му је наређено „да остане у својој кући“, као и да му је повратак у Цариград припремила Теофана, Zon. 517. *Крајња историја*, иначе, не само да не пружа друге детаље о Цимискијевом повратку у престоницу, него се из ње не може видети ни да је Цимискије био протеран.

тицао из теме Арменијака (*ibid.* 100), постоји могућност да је после демобилизације послат, како је у сличним случајевима било уобичајено, на своје тамошње поседе.⁶⁵ Није познато када је Цимискије послат у прогонство, нити колико се дуго налазио под надзором.

Његов повратак у престоницу најдетаљније је описао Лав Ђакон, према чијој су се верзији догађаји одвијали следећим редоследом: након смрти цезара Варде, царевог оца (до које је, према истом извору, дошло после пада Антиохије, дакле, вероватно почетком новембра 969. године), Теофана је искористила тренутак цареве слабости и лукаво га саветовала да позове Цимискија у престоницу, односно код њих на двор; тобоже забринута због његовог развратног живота, предложила је цару да га поново ожене, будући да му је прва жена умрла.⁶⁶ Нићифор је попустио и ускоро је Цимискија примио на двору, остајући, међутим, и даље подозрив. Овом приликом Цимискије није био рехабилитован јер му је цар забранио „да свакодневно долази у палату“ (ἐπισκήψεις ἐδέξατο τοῖς βασιλείοις ὁσημέραι φοιτᾶν, *Diac.* 85).⁶⁷ Скилица преноси да је Цимискије из места прогонства стигао до Халкедона, али му је цар наредио „да [тамо] мало сачека“ (κάκεινου προσμένειν μικρὸν ἐπιτρέψαντος). Његов улазак у Цариград, у ноћи када је убиство почињено, омогућиће Теофана, без царевог одобрења (*Scyl.* 279).

У изворима има индиција које показују да је Цимискијев повратак у престоницу, инициран од стране Теофана, представљао први корак у реализацији плана о свргавању цара Нићифора Фоке. Завера, дакле, није склапана тек по Цимискијевом повратку у престоницу, него је била раније припремана. Скилица помиње да је Теофана по Цимискија, док се он још налазио у прогонству, послала једног од „његових људи“ да га доведе у престоницу (τινὰ τῶν τοῦ Τζιμισκῆ μεταπεψαμένην εἰσκαλεῖται τοῦτον ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ σχολάζοντα). Вест да је управо царица издејствовала од Нићифора Фоке дозволу за опозивање Цимискија отвара питање њене улоге у преврату 969. године.

⁶⁵ Код Матије Едеског сачувана је легендарна обрада приче о убиству Нићифора Фоке: Цимискије, осуђен на смрт, налазио се на неком острву које је коришћено као затвор; царица га је кришом и без царевог знања довела у Цариград; заједно су сковали план да убију цара и Цимискије је лично исекао цара на три дела (*Matthew of Edessa* 6–7).

⁶⁶ У питању је сестра Варде Склира, *W. Seibt, Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Wien 1976, 29.

⁶⁷ Наведена реченица у новије време схватана је и превођена и на други начин — да је Цимискије од Фоке примио инструкције да свакодневно долази на двор. У критичком приказу немачког превода Историје Лава Ђакона (*BZ* 55/2, 1962, 331–332), Глаксер је заступао овакво схватање и оспорио старија, која је први заступао издавач текста, Хазе (в. његов коментар). Иако је Глаксерово мишљење у потоњим преводима било прихваћено (*cf. Leo the Deacon*, 136; Лев Диакон, *История*, прев. *М. М. Копыленко*, стагња *М. Я. Сюзюмова*, комм. *М. Я. Сюзюмова*, *С. А. Иванова*, ред. *Г. Г. Литаврин*, Москва 1988, 192 нап. 47), ми ипак сматрамо да је оно погрешно, те да Глаксерови аргументи нису довољно убедљиви. Не упуштајући се даље у полемику, указаћемо само на чињеницу да у даљем тексту стоји како је, после поменутог пријема, Цимискије „пронашао начин да се ушуња кроз неке невидљиве пролазе, које је августа припремила, и да са њом разговара и да припрема уклањање цара Нићифора из палате“ (*Diac.* 85.9–13). Поставља се једноставно питање зашто би Цимискије морао тајно да улази у палату ако му је цар наредио да се у њу јавља сваки дан (в. нап. 89).

Мотиви и улога царице Теофане и проблем наслеђа престолола — Да је царица Теофана била Цимискијев саучесник у завери, потврђују сви релевантни извори, доносиоци, међутим, различите детаље о разлозима њеног незадовољства и повезивања са Цимискијем, коренима те повезаности, намерама према Нићифору, итд. Уопштено посматрано, њен карактер, као и њена улога у завери, оцењивани су негативно, што се може објаснити покушајем византијских писаца да бар делимично умање одговорност Јована Цимискија за убиство свог претходника на престолу. Михаило Псел повезаност Теофане и Цимискија датира још у време кад је она остала удовица (Роман II је умро марта 963, а већ у августу исте године Фока је крунисан за цара). Теофана је, према Пселу, намеравала да на престо, као заштитника малолетних синова, доведе Цимискија, који је тада ту позицију одлучно одбио, залажући се да за цара буде проглашен Фока (НС 98). Међутим, крајње је сумњиво да су Теофана и Цимискије већ тада могли да буду у љубавној вези, будући да је Цимискије, као стратег Анатолика, време проводио у походима на истоку. С обзиром на допринос који је имао у уздизању на престо Нићифора Фоке, Цимискије је, вероватно, после августа 963, као царев рођак и један од најближих његових људи, чешће приман на двору. Љубавну везу Теофане и Цимискија извори по правилу помињу када излажу догађаје у вези са завером. Ипак, Константин Манасија њихов интимни однос датира у нешто раније време, наводећи га као један од разлога Цимискијевог прогонства.

Најдетаљнија објашњења разлога због којих се Теофана окренула против Нићифора Фоке и повезала са Цимискијем дају Михаило Псел и Јован Зонара, који се у овом делу готово искључиво ослања на *Крајњу историју* (НС 100; cf. Zon. 516).⁶⁸ Према Пселу, један разлог Теофанине мржње могла је бити Фокина сексуална апстиненција, с обзиром на то да је од ране младости водио чедан и уздржан живот; Зонарина верзија утолико је другачија што он тврди да је Фока у почетку био опчињен Теофаном, али да ју је касније запоставио, било зато што се задовољио било зато што је у њему преовладала његова стара склоност ка аскетском животу.⁶⁹ Други, много значајнији, разлог који Псел наводи, а Зонара га следи, јесте Теофанин страх за безбедност њених синова, будући да се по граду проносио глас (λόγος ἀνὰ τὴν πόλιν βοῶμενος) да је Нићифор намеравао да их ушкопи, те да за свог наследника прогласи брата Лава. Тиме је улога Лава Фоке у *Крајњој историји* још једанпут наглашена, исто као и у изазивању Нићифоровог подзрења према Цимискију. Ову верзију догађаја, коју преноси и Јахја Антиохијски (*Yahya I*, 827), вреди посебно размотрити.

Познато је да је Нићифор Фока још пре 963. несрећним случајем изгубио сина јединца из првог брака, Варду, због чега је, према Лаву Такону, и

⁶⁸ Скилица само констатује да је Теофана прекинула са Фоком, и ступила тајно у контакт са Цимискијем, Scyl. 279. Лав Такон се не бави разлозима њеног незадовољства, већ прелази на детаљан опис њеног агитовања у корист Цимискија (Diac. 84).

⁶⁹ *Ljubarskij*, Nikephoros Phokas, 249–250, већ је приметно да је у разматраном одељку ово једина разлика између Пселове и Зонарине верзије догађаја.

оклевао да узурпира царски наслов у лето 963, те је ту почаст хтео да уступи Цимискију (Diac. 40–41). Могло би се узети у разматрање да оклевање Нићифора Фоке из 963. године због недостатка директних мушких потомака — потенцијалних наследника — показује да идеја о трајнијем преузимању престола није била страна породици Фока. Постојање те идеје потврђује и Јахја Антиохијски, с тим што је, по његовом мишљењу, она разматрана у другачијем контексту: Фока је, наводно, 963. тајно рекао цариградском патријарху Полиевкту да ће, уколико буде имао сина са Теофаном, Царство њему припасти после њихове смрти (Yahya I, 789).⁷⁰

Право наслеђа престола Фоке су могли остварити једино преко гране Лава Фоке (која је, уједно, омогућавала даљи физички опстанак породице), чија су два одрасла законита сина у време Фокине владе била на одговарајућим, врло високим, позицијама у држави: старијег Нићифора, који се у изворима помиње само као патрикије (и вестис⁷¹) и који се у време преврата 969. налазио у непосредном очевом окружењу, што може значити да је и раније службено био везан за престоницу, и млађег Варду, који је као патрикије у провинцији обављао значајну дужност дуге Халдије (и Колонеје).⁷² Узимајући у обзир историју успона породице Фока, посебно доминацију у државном врху коју су стари Варда и његови синови, цар Нићифор и куропалат Лав удруженим снагама одржавали преко две деценије (945–969), очување врховне власти морало је на овај или онај начин бити разматрано међу припадницима породице. Отежавајућу околност представљала је чињеница да је побожни Нићифор остао без јединог мушког потомка из првог брака; из другог је пак црпео владарски легитимитет, формално саучествујући у владавини са у то време још недораслим царевићима, чији је заштитник био. Посматрано у контексту наслеђа престола нису без значаја подаци о недовољном конзумирању другог брака Нићифора Фоке (и поред велике љубави и дивљења према Теофани), јер — уколико у њима има истине — показују да се сам цар није много старао о обезбеђивању сопственог наследника.⁷³ Да ли је, међутим, тако мислио и Лав Фока? Могуће је да је он имао идеју о преузимању престола након смрти брата Нићифора, разуме се — уз његову сагласност, због чега је и иницирао предузимање мере против доместика схола Јована Цимискија, који је, по оцени извора, могао бити једини

⁷⁰ Јахја се слично изразио и у случају Јована I Цимискија. Наводно је овај, пошто се оженио Теодором, тетком Василија II и Константина VIII, рекао да ће њихов син, ако га буду имали, владати после Василија и Константина, Yahya I, 830.

⁷¹ *Бурић*, Фоке 273.

⁷² Реч је о новој функцији провинцијског војног намесника, основаној под Нићифором II Фоком. Њен значај је видљив из чињенице да је Фока током своје владе основао положај катепана Италије и дуге Халдије, а да ће остале дуге и катепане поставити његов наследник Цимискије. Ти функционери имали су изузетно висок ранг у службеној хијерархији — долазили су одмах иза стратега Анатолика и највиших командних официра византијске војске а испред свих осталих стратега, почев од стратега Арменијака, *Krsmanović*, Byzantine Province 78, 177–180.

⁷³ Када је дошао на престо, Нићифор је имао око 51. годину (рођен је око 912), дакле био је у доби када је још могао да рачуна на сопствено потомство.

достојни противник Фока. Та активност могла је имати за циљ обезбеђивање будућег успостављања династије Фока. Посматрано у том контексту не треба заборавити да је идеју о праву Фока на престо оживео управо млађи син Лава Фоке, Варда, узурпацијом из 987–989, у време Василија II. И тада је та идеја била оснаживана војничким заслугама које је узурпатор учинио Царству и незахвалношћу владара. Традиција о Нићифору II Фоки, садржана у данас изгубљеним текстовима, очувала је идеју о наследном праву Фока, на коју ће се у енкомиону Нићифору III Вотанијату (1078–1081) позвати и Михаило Аталијат.⁷⁴

Саучесници — Осим Теофана, византијски извори по имену наводе само четворицу Цимискијевих саучесника у завери и убиству Нићифора Фоке. За двојицу од њих једино Скилица даје ранг који су имали у службеној хијерархији: патрикије Михаило Вурцис, таксијарх Лав Аваландис/Валандис, Црни Теодор (Ἀτζυλοθεόδωρος) и Лав Педијасим, кога наводи само Лав Ђакон (Diac. 85, 86; HS 102; Scyl. 279; Zon. 517–518). Том списку треба, вероватно, додати и име Јерменина Исака Врахамија, кога помиње Јахја Антиохијски, иако његова улога у убиству није детаљније објашњена.⁷⁵ Све наведене личности припадале су војничком слоју, а њихово службовање морало је бити непосредно повезано са дугом војничком каријером Јована Цимискија.

Од свих њих најпознатије нам је име Михаила Вурциса, који је у време ових догађаја био у доби између 34–39 година.⁷⁶ Он је био један од главних Цимискијевих саучесника. По Лаву Ђакону, Цимискије је управо са Михаилом Вурцисом и Лавом Педијасимом тајно уговорио убиство цара, иако је претходно са Теофаном разговарао само о његовом свргавању са престола (Diac. 85). У питању је родоначелник породице Вурцис, чије порекло није разјашњено, али се претпоставља да вуче корене из арабљанске или јерменске популације.⁷⁷ Својим службовањем Вурцис је, разуме се, био упућен на исток.⁷⁸ Први поуздан податак о њему потиче из 968. године, када је поменут као таксијарх (Diac. 81), односно као патрикије и стратег тврђаве Маврон Орос (Scyl. 271, Zon. 508), коју је, у циљу освајања Антиохије,

⁷⁴ У питању је легендарна генеалогичка Фока, на коју Аталијат надовезује генеалогичку Нићифора Вотанијата, представљајући га као потомка Нићифора II Фоке, дајући на тај начин узурпатору а потом цару Нићифору III Вотанијату легитимитет, *Б. Крсмановић — Н. Радошевић*, Легендарне генеалогичке византијских царева и њихових породица, ЗРВИ 41 (2004) 81–88; *Markopoulos*, *Biographie*, 228.

⁷⁵ Исак Врахамије је, заједно са Михаилом Вурцисом, био заслужан за освајање Антиохије; обојица су о томе обавестили цара у Цариграду, који их је наградио, али је исказао незадовољство начином на који је град заузет. Због тога су, према Јахји, и Вурцис и Врахамије гајили мржњу према цару и обојица су се у ноћи убиства налазили у Цариграду, *Yahya I*, 822, 825, 829. О њему в. детаљније *J.-C. Cheynet — J.-F. Vannier*, *Études prosopographiques*, Paris 1986, 58–59 (= *Cheynet*, *Trois familles*).

⁷⁶ Рођен је између 930. и 935, *Cheynet*, *Trois familles* 18 et n. 9.

⁷⁷ Детаљније са релевантном библиографијом *J.-C. Cheynet*, *Trois familles* 15–16.

⁷⁸ Његово име се јавља у источним изворима, *J.-C. Cheynet*, *Trois familles* 18.

подигао Нићифор Фока. Арабљански извори наводе пак да је цар у тврђави Пакрас/Баграс, из које је контролисан пролаз кроз планину Аманос, оставио као заповедника Михаила Вурциса са одредом од 1000 људи.⁷⁹ Октобра 969. Вурцис је на своју иницијативу, заједно са стратопедархом Петром, успео да запоседне Антиохију, о чему су нас детаљно известили Лав Ђакон и познији писци, Скилица и Зонара (Diac. 81–82; Scyl. 271–273; Zon. 509–510). У том подухвату имао је за саборца и Исака Врахамија (Yahya I, 822, 825). За овај успех, који је представљао круну Фокиних освајања, Вурцис не само да није достојно награђен, већ га је цар, наводно због самовољног поступања — био је, наиме, наредио својим војсковођама да не крећу у напад на Антиохију — оптужио, одузео му војну команду и одредио му кућни притвор (Scyl. 273; Zon. 510).⁸⁰ Очито је да је Скилица на овом месту користио верзију „А“, преузимајући из ње још једну негативну оцену Нићифора Фоке. Лав Ђакон, напротив, користи на овом месту само верзију „Б“, саопштавајући да се цар обрадовао вести о паду Антиохије (Diac. 82).⁸¹ Међутим, у наставку излагања и он ће Вурциса поменути као једног од главних завереника, што показује да је користио и неки други извор, усмени или писани, не трудећи се да при том усклади опречне вести. Вурцисово учешће у завери морало је бити последица некаквог сукоба са царем који се тицао освајања Антиохије (Zon. 517). Касније, по Цимискијевом доласку на власт, Вурцису ће у неколико наврата бити поверавани најважнији положаји управо у Антиохији.⁸²

Црни Теодор је, по Скилици, био један од највернијих Цимискијевих људи (Scyl. 279: τῶν τοῦ Τζιμισκῆ πιστικωτάτων). Он се, највероватније, налазио у личној Цимискијевој служби и био је један од његових одважнијих саучесника (HS 102). Лав Ђакон наводи да је управо Црни Теодор, по Цимискијевој наредби, већ убијеном цару Нићифору одрубио главу (Diac. 91). Своје злодело Црни Теодор платиће пре крунисања Јована Цимискија, будући да га је он означио као једног од царевих убица (Scyl. 285).

Таксијарх Лав Аваландис/Валандис први је потегао мач на цара Нићифора Фоку (Diac. 87; Scyl. 280). Њега и Црног Теодора ће Цимискије пред цариградским патријархом оптужити за убиство цара, извршено „по заповести“ Теофане (Scyl. 285; Zon. 520). Породица Валандис/Аваландис била је блиска роду Фока, и многи њени представници учествовали су у кампањама

⁷⁹ Yahya I, 816, 822; *H. Zayat, Vie du patriarche melkite d'Antioche Christophore († 967) par le protospataire Ibrahim b. Yuhanna. Document inédit du Xe siècle, Proche-Orient Chrétien II (1952) 357.*

⁸⁰ Цар је оптужио и стратопедарха Петра, али га није демобилисао.

⁸¹ Јахја Антиохијски спаја обе вести: цар се обрадовао освајању, наградио достојно Вурциса, али је исказао незадовољство због начина на који је град освојен. То ће Вурциса и Врахамија окренути против цара.

⁸² По доласку на власт, Цимискије је из Антиохије опозвао блиског рођака покојног цара, Евстатија Малена, а у град послао Михаила Вурциса, чије је присуство први пут посведочено 971, *Krsmanović, Byzantine Province 98–99, 100.*

против Хамданида.⁸³ Аваландис је, како се сматра, био рођак Јована Цимискија.⁸⁴

Лав Педијасима, уз Михаила Вурциса, једног од поверљивијих Цимискијевих саучесника, са којима је и скован план о убиству цара, помиње само Лав Ђакон (Diac. 85). Он је први представник те породице и претпоставља се да је по вокацији, такође, био војник, који је службом могао од раније бити повезан са Цимискијем.⁸⁵

Чињеница да су се сви Цимискијеви саучесници већ 10. децембра 969. налазили у Цариграду потврђује да је завера била раније припремљена. Међутим, тешко се може реконструисати мрежа завереника и начин њихове комуникације у периоду пре него што ће се сви окупити са Цимискијем у Цариграду. Као његови дугогодишњи саборци, наведене личности, очито, нису изгубиле контакт са демобилисаним доместиком схола истока.

Ујозорења и реакција Лава Фоке — Извори наводе да је Нићифор добио неколико писама са упозорењима да се против њега спрема завера, односно да ће бити убијен. Према Лаву Ђакону, прво писмо-упозорење цар је добио од неког монаха-хермите, који је у град дошао на сабор светих Архангела (8. новембра), што значи око месец дана пре убиства. У писму је било речено како је монах имао виђење да ће се цар „преставити у трећем месецу након прошлог септембра“, дакле у децембру; цар је озбиљно схватио упозорење, па је покушао да пронађе калуђера, али без успеха (Diac. 83). Скилица извештава да је цар прво писмо добио десет дана пре убиства, као и да су постојале разне приче о томе да ли га је прочитао или не (Scyl. 280–281). Зонара се задовољио тиме да помене да „се причало да је Нићифор неколико дана раније [пре убиства] у својој ложници пронашао писмо које је говорило о завери“ (Zon. 519). Скоро сви писци помињу последње упозорење које је цар од неког дворског свештеника добио у ноћи када је убиство почињено. У вези са тим писмом Лав Ђакон наводи једино то да је Нићифор, када га је примио, одмах наредио паракимомену Михаилу да претражи женске одаје, али да овај то ипак није детаљно урадио (Diac. 86). Скилица је очигледно располагао другачијим изворима, па преноси да је цар, добивши упозорење, послао писмо свом брату, тражећи да дође одмах у палату са наоружаним људима. Лав Фока је наводно те вечери приредио гозбу у својој кући у престоници, те је писмо прочитао тек када се друштво разишло. Но, одмах је кренуо ка палати са наоружаним људима, али је, стигавши до Хиподрома (у близини Сфендоне), сазнао да је његов брат Нићифор убијен, а да је Цимискије проглашен за цара. Након тога, Лав је са својим старијим сином Нићифором побегао у Аја Софију, тражећи спас (Scyl. 281). Да је Лав, сазнавши за братовљеву судбину, побегао у главну цариградску цркву наводе и

⁸³ J.-C. *Cheyne*, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1990, 227, 268, 272–273 (= *Cheyne*, *Pouvoir*).

⁸⁴ *Cheyne*, *Pouvoir* 328.

⁸⁵ *Cheyne*, *Pouvoir* 328 et n. 43.

остали извори (Diac. 95; Zon. 519). Лав Ђакон готово са чуђењем говори о пасивности Лава Фоке, који није ни покушао да покрене наоружане људе у престоници (Diac. 95). Неспремност Лава Фоке потврђује да ни цар ни његови најближи сродници нису очекивали преврат, нити да су мислили да Цимискије у том тренутку може представљати за њих озбиљнију опасност. Управо је неактивност Лава Фоке и других припадника његове породице омогућила Цимискију да готово без отпора у периоду од само седам дана потуно преузме власт у држави (Diac. 98).

Чин убиства — О датуму убиства говоре једино Лав Ђакон и Јован Скилица, али се њихове вести разликују. Лав Ђакон, свакако, даје најдетаљнији временски оквир, наводећи да су Цимискијеви људи упали у палату у ноћи 10. децембра, када је часовник показивао 11 сати увече (Diac. 87: πέμπτην τῆς νυκτὸς ὅραν ὁ γνῶμων ἦδη κατεπληγγέλλετο).⁸⁶ Током наредног дана, 11. децембра, царско обезглављено тело лежало је напољу. Скилица наводи да је Теофана увела Цимискија и његове људе тајно из Халкедона у цариградску палату 11. децембра, те да се исте ноћи догодило и убиство (Scyl. 279).

Најдетаљнији приказ убиства даје Лав Ђакон. Михаило Псел и Јован Зонара (који на овом месту преузима наративни ток из *Крајње историје*, допуњавајући га местимично детаљима преузетим из других извора) директно са описа Цимискијевог понижења прелазе на опис самог подухвата, и тај прелаз је код оба писца дат у једној реченици. Скилица, како је речено, из Халкедона уводи Цимискија право у царску палату.

Из њиховог приповедања сазнајемо, даље, да је први ударац цару задао Лав Валандис, те да је Нићифор успео само да понавља молитву „Мајко Божија, помози ми!“ (Diac. 87; Scyl. 280; Zon. 517–518; HS 102). Лав Ђакон наводи да су цара обливеденог крвљу завереници довели пред Цимискија, који му је у подужем говору пребацивао његову незахвалност, подсећајући га на лојалну подршку коју му је дао 963, на своје војне успехе и на неправедно удаљавање од војне службе (Diac. 88; cf. Zon. 518).⁸⁷ Уз те оптужбе цар је трпео и понижења, јер га је Цимискије чупао за браду а остали завереници су му дршкама мачева избили зубе (Diac. 88–89).

У страху да царска гарда не ступи у одбрану владара, чија се смрт још није рашчула, Цимискије је издао наредбу да се убијеном цару одсече глава, што је, како је навео једино Лав Ђакон, учинио Црни Теодор, један од, очито, одважнијих Цимискијевих саучесника (Diac. 90–91; HS 104; Scyl. 281; Zon. 519). Тиме је чин царског убиства био обзнањен, што је унапред обесмислило сваки оружани отпор у престоници, потпуно неприпремљеној за такав расплет. Чин одсецања главе готово да је замеран Цимискију више него само убиство (HS 104), али је страх, њиме изазван, ишао у прилог Цимискију, јер

⁸⁶ Реч је о воденом сату (ODB 2, 947, s.v. Horologion). „Пет сати ноћу“ је било 23.00 сата, в. Leo the Deacon 137 n. 68.

⁸⁷ В. стр. 94 у овом раду.

су припадници гарде „испустили мачеве из руку“ и „једним гласом извикали Јована за автократора Ромеја“ (Diac. 91: τὰ τε ξίφη τῶν χειρῶν μεθῆκαν ... καὶ τὸν Ἰωάννην αὐτοκράτορα Ῥωμαίων ὁμοφώνως ἐκήρυττον).⁸⁸ Тај страх увећавала је и беспризорност осакаћеног тела бившег цара, које је било избачено напоље и које је током целог наредног дана све до касне вечери (11. децембра) лежало на снегу. Очито је Цимискије управо из тог разлога дозволио да се тело покојника тек касно те ноћи у ковчегу однесе у цркву Св. Апостола и сахрани (ibid. 91).

Вест о Нићифоровој смрти затекла је неприпремљеног и Лава Фоку (у кревету или пак на Хиподрому) и остале припаднике породице. Лав и његов старији син Нићифор потражили су током те ноћи спас у Светој Софији (Diac. 95; Scyl. 281; Zon. 519), а затим су прогнани из Цариграда (Diac. 96).

Убисίωво цара: Теофанин или Цимискијев план? — Извесно је да је тежак злочин, почињен у ноћи између 10. и 11. децембра 969. оптерећивао Цимискијево устоличење. Међутим, питање је у којој мери су литерате његовог доба обрадиле улогу коју је он лично имао у свргавању и убиству свог претходника, што су познији писци са мањом или већом дозом објективности пренели у своје текстове. Отуд се у нашим изворима кривица посредно или непосредно (у зависности од тога да ли писац износи своје мишљење или преноси туђе) пребацује на Теофану и неке од Цимискијевих саучесника. Међутим, Лав Ђакон, који је дао најдетаљнији опис ових догађаја, план о убиству експлицитно приписује Цимискију, амнестирајући Теофану: те ноћи, када су се Цимискије, Теофана и остали завереници „опет по обичају састали“ у палати, „одлучили су да цара Нићифора свргну с власти“ (Diac. 85: συνελθόντες αὐτῆς ἀλλήλοις κατὰ τὸ σύνηθος, τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον τῆς ἀρχῆς κατασπᾶσαι διέγνωσαν);⁸⁹ међутим, нешто касније, Цимискије је позвао у своју кућу Вурциса и Педијасима и затворио се са њима у собу и „сковао подмукли план за убиство цара Нићифора“ (... εἰσκαλέσας καὶ τὸ δωμάτιον κλείσας, τὴν τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου μετ’ αὐτῶν ἐσκαίωρεῖτο ἀναίρεσιν). Да Теофана није желела убиство свога мужа, изричито каже и Михаило Псел: она је од Цимискија, наводно, захтевала да Нићифора не убију, него да га само уклоне са власти, што је он без колебања прихватио, а после убиства, када је она почела да запомаже, објаснио јој да „њих двоје другачије не би били безбедни“ (Τοῦτο δὲ ἦν δεδογμένον τῆι Θεοφανοῖ καὶ καθομολογούμενον τῷ Τζιμισχῆ, μὴ χεῖρα τῷ Νικηφόρῳ ἐπενεγκεῖν, ἀλλ’ ἢ μόνον τῆς βασιλείας κατενεγκεῖν τοῦτον, HS 102.64–66; cf. 104.86–89).⁹⁰

⁸⁸ Према једној сиријској хроници 70 припадника Нићифорове гарде убијено је од стране Цимискијевих људи, убачених у палату, детаљније *Guilland*, *Assassinat* 129 et n. 146.

⁸⁹ Исто то речено је и неколико редова више, уп. Diac. 85: ἐξεύρε μηχανὴν, ὥστε διὰ τινῶν ἀφανῶν εἰσόδων πρὸς τῆς Αὐγούστης ἐτοιμασθεισῶν ὑποδύεσθαι τε καὶ εἰς λόγους ταύτη συνέρχεσθαι, καὶ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τῶν ἀνακτόρων μελετῆαι καθαίρεσιν.

⁹⁰ *Д. Целебичић*, Трагични лик царице Теофане (рад у припреми).

Иако се Теофанино име не доводи у везу са планом о убиству него само са свргавањем Нићифора Фоке (Скилица и Зонара се не баве ни Цимискијевим ни њеним намерама), цариградски патријарх Полиевкт је одбио да крунише Јована Цимискија у Аја Софији док не „прогна Теофану из царске палате и док не открије имена царевих убица“. Удовољавајући захтеву патријарха, Цимискије је „изјавио да је Лав Валандис својом руком убио Нићифора, тврдећи да је он убица, а не неко други“ (Diac. 99: ἀυτόχειρα τοῦ Νικηφόρου καὶ αὐθέντην πεφηνέναι τοῦτον, οὐκ ἄλλον). Према Јовану Скилици, он је кривицу за убиство пребацио на Теофану, Лава Аваландиса и Црног Теодора, правдајући се патријарху да није он убио цара већ та двојица и то „по наредби царице“ (Scyl. 285: ἐπιτροπῇ τῆς δεσποίνης). Тако су кривцима, поред августе, означени само они за које се зна да су подигли руку на цара — Валандис, који му је задао први ударац (Diac. 87; Scyl. 280) и Црни Теодор који је, по Цимискијевој наредби (Diac. 90–91), одсекао цару главу. У питању су очигледно за Цимискија мање значајне личности које је он одлучио да жртвује ради власти. Угледнији завереници, какав је несумњиво био Михаило Вурцис, биће награђени високим положајима по његовом устоличењу на престолу.

Сам Цимискије биће амнестиран од злочина чином крунисања, до којег је дошло већ на Божић 969. године.⁹¹ Представници цркве, престонички и провинцијски војни и цивилни великодостојници прихватили су уклањање цара Нићифора Фоке без озбиљнијег противљења, задовољавајући се кажњавањем свега три личности. Спремност коју су Византинци показали у прихватању новог цара, уз готово симболичну осуду злочина, отвара и питање правих размера Цимискијевог завере.

„Срећа за Ромеје“ — Опис смене на престолу из децембра 969. показује да је Цимискијев план био изузетно добро припремљен: у њега је био укључен мали број поверљивих и оданих људи, за поприште догађаја изабран је затворени простор (царска палата Вуколеон), а цар је увребан у недоба, на спавању и сам у својим одајама. Показана суровост у чину убиства, а посебно након смрти — одсецањем главе и бацањем осакаћеног и окрвављеног трупа на снег, где је био изложен цео наредни дан — потврђује да је убиство Нићифора Фоке био Цимискијев план. Није се радило о чину инспирисаном само мржњом (мада је и тога било), који је обављен у афекту, већ о промишљеном поступку физичког уклањања опасног, у војним стварима искусног противника и за државу веома заслужног владара, иза кога је стајала моћна породица, војска, државни функционери. Цимискије је уклонио владара кога су сви у овом раду поменути извори убрајали, и поред критика различите врсте, међу највеће царево Ромеја. Та, може се слободно рећи, унапред испланирана суровост — у Цариграду неочекивана — као и брзина којом је читав подухват спроведен у дело највише

⁹¹ Детаљније В. Сџанковић, Цариградски патријарси и цареви Македонске династије, Београд 2003, 130–132.

су обликовали слику о Јовану Цимискију, па су му у литерарној традицији прибављени епитети храбар, смео, дрзак, несталан по карактеру итд.

Очевидац и учесник Фокине побуне из 963. изабрао је потпуно другачији начин да се домогне власти. Неспорно је да су на то утицале, пре свега, околности у којима се налазио, битно различите од оних које су нешто више од 6 година раније пратиле његовог претходника на престолу: с једне стране, Цимискије је био лишен војне команде, што га је онемогућило да се појави у улози од војске изабраног цара, који би отворено, смелим походом, „хваљен и слављен“ марширао ка престоници; са друге, у његово време државним пословима није руководио неки евнух — бесполно биће, о којем се у византијској литератури с презрењем говорило, и у поређењу с којим би он, заслужни ратник, унапред био амнестиран за подухват те врсте, већ је иступао против прослављеног цара-војника, коме су људи од пера још за живота посвећивали своја дела.

Промишљена суровост према цару-жртви надоместила је Цимискију, пре свега, малобројност његових главних саучесника (иако су по имену позната свега њих четворица, морало их је бити више) и обзнанивши спремност завереника да иду до краја (ако су то учинили цару, шта би тек могли другима?!), застрашила је Фокине сроднике и сараднике на државним положајима, присиљавајући их да одустану од пружања отпора, који је готово одмах по извршеном злоделу оцењен као бесмислен и врло ризичан. Посматрајући преврат са довољне временске дистанце, Лав Такон је саставио подужи списак онога што је затечени куропалат Лав те ноћи требало да учини а ипак није: „Када је чуо за убиство брата, будући да је поседовао веома богате ризнице, требало је да сеје (новац) на све стране и да њима придобије грађане и да их убеди да се освете тиранима; да је тако размишљао можда би без крви Јована скинуо јер они који су добили цивилне положаје имали су их од Нићифора, а у Цариграду се налазила велика војска која је њему (sc. Лаву) била потчињена. Да је он у било какав подухват кренуо, они би били са њим. Он ништа није урадио него је отишао у храм Свете Софије јер је био у жалости, препуштајући све случају“ (Diac. 95).

Искусан у војним пословима и упућен у тајне престоничке и провинцијске управе, Цимискије је завладао Царством седам дана по убиству свог претходника (Diac. 98). Препаднуте Цариграђане умирио је декретима и писмима издатим већ 11. децембра 969. и разаслатим по граду, којима је смртном казном запретио евентуалним побуњеницима и пљачкашима, уобичајеним пратиоцима оваквих догађаја (Diac. 94). Пре него што је свануло, обезбедио је контролу над престоницом, постављајући на кључне градске положаје своје људе уместо Фокиних: одредио је свог претора, друнгарија флоте, друнгарија вигле и онога „кога називају ноћни епарх“. Такође је удаљио сроднике покојног цара из престонице, гарантујући им личну безбедност (ibid. 96). Ради сопствене заштите основао је посебну тагму названу „Бесмртници“, која ће већ почетком наредне године (970) бити измештена из

Цариграда и стављена на располагање заповедницима у руско-византијском рату за Бугарску.⁹² Спровео је промене и у провинцијама, постављајући своје људе за њихове управнике (*ibid.* 96). Тек онда је направио споразум са патријархом и крунисањем на Божић 969. био амнестиран од убиства Нићифора Фоке. Ови наводи из *Историје* Лава Ђакона јасно показују да је преврат из 969. наишао на одобравање много већег броја поданика покојног цара, као и да је Цимискије обезбедио много више присталица и саучесника него што су извори о томе оставили података.

У преврату и ономе што га је непосредно пратило Цимискију је на руку ишло то што је он био довољно славан и признат војсковођа у најбољој доби (на трон је дошао са 45 година). Иако се традиција о Јовану Цимискију, чије је име неодвојиво од убиства из 969. године, није могла мерити са оном која је пратила Фоке и њиховог представника на престолу, остаје чињеница да је у византијској литератури заслужност царева мерена ипак њиховим освајањима. У том погледу Цимискије је упамћен пре свега као настављач политике свог претходника: „Тадашње време донело је Нићифора и Јована Цимискија — обојица су били срећа за Ромеје, један другом су били слични и упоредиви, увећали су ромејске ствари и додали су Царству градове на западу и истоку“ (HS 98: Ἦνευκε γὰρ ὁ τότε καιρὸς τοῦτον δὴ τὸν Νικηφόρον καὶ Ἰωάννην τὸν Τζιμισχὴν εὐτυχήματα Ῥωμαίων περιφανῆ· ἀλλήλοις γὰρ ἀμιλλώμενοι καὶ παραβαλλόμενοι τὰ Ῥωμαίων ηὔξήκασιν πράγματα καὶ προσέθεσαν τῇ βασιλείᾳ ἀπὸ τῆς ἐσπέρας καὶ ἀπὸ τῆς ἕως).

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ — LIST OF REFERENCES

- Aerts W. J.* (ed.), *Michaelis Pselli Historia Syntomos*, Berolini et Novi Eboraci 1990
- Bekkerus I.* (ed.), *Theophanes Continuatus*, Bonnae 1838
- Büttner-Wobst Th.* (ed.), *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum*, Bonnae 1897
- Cheyne J.-C. — Vannier J.-F.*, *Études prosopographiques*, Paris 1986
- Cheyne J.-C.*, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1990
- Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, ed. *Moravcsik Gy.*, transl. *R. J. H. Jenkins*, CFHB I, Washington 1967
- Dagron G. — Mihăescu H.*, *Traité sur la guérilla (De velitatione) de l' empereur Nicéphore Phocas (963–969)*, Paris 1986
- Dostourian A. E.* (transl. from Armenian), *The Chronicle of Matthew of Edessa*, New Jersey 1972
- Dželebdžić D.*, *Αποφθέγματα των βασιλέων στην Ιστορίαν Σύνομον του Μιχαήλ Ψελλού*, ZRVI 44/1 (2007)
- Glykatzi-Ahrweiler H.*, *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IX^e–XI^e siècles*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 84 (1960) 58–59 (VR: *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, London 1971, VIII)
- Guilland R.*, *Le palais du Boukoléon. L'assassinat de Nicéphore II Phocas*, *Byzantinoslavica* 13/1 (1952)

⁹² *E. McGeer*, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington, D.C. 20082, 221; *Krsmanović*, *Byzantine Province* 34 et n. 80.

- Guilland R.*, Les logothètes. Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin, REB 29 (1971)
- Hasius C. B.* (ed.), Leonis Diaconi Historia, Bonnae 1828
- Hirsch P.* — *Büdingen M.* — *Wattenbach W.* (neu bearbeitet von *Bauer A.* u. *Rau R.*), Quellen zur Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos Liudprands Werke, Darmstadt 1971
- Hunger H.*, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, Erster Band, München 1978
- Kazhdan A.* — *Cutler A.*, (sv.) John I Tzimiskes, The Oxford Dictionary of Byzantium 2, New York — Oxford 1991, 1045
- Kazhdan A.*, A History of Byzantine Literature (850 — 1000), ed. *Ch. Angelidi*, Athens 2006
- Kratchovskiy I.*, *Vasiliev A.* (ed. et trad.), Histoire de Yahyā ibn-Sa'īd al-Antākī, I: PO 18, 1924
- Krsmanović B.*, The Byzantine Province in Change (On the Threshold Between the 10th and the 11th Century), Belgrade — Athens 2008
- Lampsidis O.* (ed.), Constantini Manassis Breviarum Chronicum, Athenis 1996
- Ljubarskij Ja.*, Nikephoros Phokas in Byzantine Historical Writings. Trace of Secular Biography in Byzantium, Byzantinoslavica 54/2 (1993)
- Markopoulos A.*, Zu den Biographien des Nikephoros Phokas, JÖB 38 (1988) 228 (=VR: *A. Markopoulos*, History and Literature of Byzantium in the 9th–10th Centuries, Aldershot — Burlington 2004, XIII)
- Markopoulos A.*, Ἰωσήφ Βρίγγας. Προσωπογραφικά προβλήματα καὶ ἰδεολογικά ρεύματα, Symmeikta 4 (1981)
- McCormick M.*, (sv.) Liutprand of Cremona, Oxford Dictionary of Byzantium 2, 1242
- McGeer E.*, Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century, Washington, D.C. 2008
- Miller D. A.*, The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period, Byzantion 36/2 (1966)
- Morris R.*, The two faces of Nikephoros Phokas, Byzantine and Modern Greek Studies 12 (1988)
- Oikonomidès N.*, Les listes de préséance byzantines des IX^e et X^e siècles, Paris 1972
- Renauld E.* (ed.), Michel Psellos, Chronographie II, Paris 1928
- Talbot A.-M.* and *Sullivan D. F.* (trans.), The *History* of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century, Washington, D.C. 2005
- Thurn I.* (ed.), Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, Berolini et Novi Eboraci 1973
- Vasiliev A. A.*, Les relations politiques de Byzance et des Arabes à l'époque de la dynastie macédonienne, Bruxelles 1968
- Wassiliou-Seibt A.-K.* — *Seibt W.*, Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich II: Zentral- und Provinzialverwaltung, Wien 2004
- Zacos G.*, *Nesbitt J. W.*, Byzantine Lead Seals II, Bern 1984
- Zayat H.*, Vie du patriarche melkite d'Antioche Christophore († 967) par le protospataire Ibrahim b. Yuhanna. Document inédit du X^e siècle, Proche-Orient Chrétien II (1952)
- Ђурић И.*, Породица Фока, ЗРВИ 17 (1976)
- Каждан А. П.*, Из истории византийской хронографии X в. Источники Льва Диакона и Скилицы для истории третьей четверти X столетия, ВВ 20 (1961)
- Копыленко М. М.* (прев.), Лев Диакон, История, статья *М. Я. Сюзюмова*, комм. *М. Я. Сюзюмова*, *С. А. Иванова*, ред. *Г. Г. Литавин*, Москва 1988
- Крсмановић Б.* — *Радосевић Н.*, Легендарне генеалогije византијских царева и њихових породица, ЗРВИ 41 (2004)
- Крсмановић Б.*, Потенцијал функције доместика схола (VIII–X век), ЗРВИ 43 (2006)
- Крсмановић Б.*, Успон војног племства у Византији XI века, Београд 2001
- Стијанковић В.*, Цариградски патријарси и цареви Македонске династије, Београд 2003
- Целебцић Д.*, Трагични лик царице Теофане (рад у припреми)

Bojana Krsmanović
Dejan Dželebdžić

JOHN TZIMISKES AND NIKEPHOROS II PHOKAS:
THE BACKGROUND AND MOTIVES OF A PREMEDITATED MURDER

This article has two basic goals: the first is to establish the mutual reliance of the main Greek authors — Leo the Deacon, Michael Psellos, John Skylitzes and John Zonaras — and their attitude towards the biographies of Nikephoros Phokas that have not been preserved; secondly, to reconstruct the relationship between Nikephoros II Phokas and John Tzimiskes during the several years that directly preceded the murder (the period after 965 — December 969).

The origin and career of John Tzimiskes till 965

Tzimiskes was of Armenian origin and his estates were in the theme of Armeniakon (Daic. 100). It is essential to stress that by kinship and during his career, he belonged to the circle of the Phokas family. He was a child from the marriage of an anonymous male member of the Kourkouas-Tzimiskes family line (Theophilos Kourkouas was his grandfather, Theoph. Cont. 428; Scyl. 230) and an anonymous female member of the Phokas family. By his mother, he was the nephew of Nikephoros II Phokas (Diac. 38: ἀνεψιὸς γὰρ πρὸς μητρὸς ὁ Ἰωάννης τῷ Νικηφόρῳ ἐχρημάτιζε; 84: αὐτανεψιὸν τοῦ σοῦ [Νικηφόρου] πεφηνότα κράτους; 99: ἐκ δὲ μητρὸς ἀνεψιὸς Νικηφόρου τοῦ αὐτοκράτορος), i.e. he originated from Phokas' lineage (Diac. 84: ὁ ἐκ τοῦ σοῦ [Νικηφόρου] γένους ἀναδρομών). Psellos designates Phokas only as Tzimiskes' „relative“ (HS 98: συγγενής).

The Arabic and Greek sources confirm that he participated in the campaigns in the East under the then *domestikos ton Scholon*, Nikephoros Phokas (in the time of the single rule of Constantine VII Porphyrogenetos). As a *patrikios* and *strategos* of Anatolikon, he supported the usurpation of Nikephoros Phokas (963), who, on his accession to power, would award him the title of *magistros* and *domestikos ton Scholon* of the East. The beginning of Tzimiskes' fall from favour most probably occurred in 965, and he was officially demobilised in 967.

Sources for the period 965 — December 969 and their origin

Considering the sources of Leo the Deacon and Skylitzes for the period of the rule of Nikephoros II Phokas, Syuzumov arrived at the conclusion almost a century ago that both writers must have used some lost biography of Nikephoros Phokas that had been favourably disposed to the emperor (Syuzumov called it version “B”), whereas the other version of the biography (version “A”), antagonistically inclined towards Nikephoros Phokas, served only Skylitzes as a source. After the publication of Michael Psellos' *Historia Syntomos*, Ljubarskij concluded

that Psellos used version “B” as a source, like Leo the Deacon and Skylitzes. In the present paper, however, it emerged that Psellos most probably had not only version “B” but also version “A” at his disposal. Thus, the emperor’s father, Bardas Phokas, and his brother Leo were depicted in the *Historia Syntomos* as negative characters. According to Psellos, Bardas’ greed was one of the basic reasons for the Empire’s decline in the time of Romanos II (HS 96.26–49), while Leo was the principal culprit for the conflict between Tzimiskes and Nikephoros II Phokas, which had tragic consequences for the emperor himself (HS 100. 19–27). It seems that Psellos implicitly criticised Nikephoros Phokas, given that he reports how “it was rumoured in the city” that the emperor wished to castrate the sons of the deceased emperor Romanos II and Theophano, Basil and Constantine, so that his brother Leo (HS 100.31–34) could succeed him on the throne, instead of them. The said report leads to the conclusion that Psellos used some lost sources that had not at all been well-disposed to Nikephoros II and the Phokas family, and that that was most probably the so-called version “A” of the biography of Nikephoros Phokas, which came into being after his death. However, Psellos used that source selectively, seeing that he did not wish to cast a shadow on one of, in his opinion, the best emperors of the Rhomaioi. The paper offers additional evidence that Zonaras took over the data about Nikephoros II Phokas from the *Historia Syntomos* (see Table, above). The question remains open as to whether Zonaras used the said biographies.

*From friendship to murder:
John Tzimiskes and Nikephoros II Phokas 965–969*

All the authors concerned with our theme present the common theme of the story, supplemented with details, as a result of which differences arise in their accounts. They edited their sources, producing their own interpretation of events, which they described from a lesser or greater distance in time. Proceeding from the existing similarities and differences in the texts of the four Byzantine authors, we have singled out the chief elements that determined the mutual relationship of John Tzimiskes and Nikephoros II Phokas in the period from 965 to December 969.

The role of John Tzimiskes in the usurpation of Nikephoros Phokas — Tzimiskes was already seen as a candidate for the imperial throne by the year 963: or this honour was offered to him by Nikephoros himself (Diac. 41) or the idea had occurred to Theophano (HS 98: Ἀκούω δέ τινος τῶν συγγραφέων ὅτι τῷ Τζημισχῆ παρὰ τῆς Θεοφανοῦς ἡ βασιλεία ἐπετέτραπτο). The motive of “Tzimiskes-the candidate for the imperial title 963” served the purpose of consolidating the legitimacy of Tzimiskes-the emperor, who rose to power by the murder of his predecessor.

The problem of the loyalty of John Tzimiskes — The sources do not refer to Tzimiskes’ disloyalty but only to Nikephoros Phokas’ mistrust. His mistrust was

aroused by the emperor's brother Leo Phokas (HS 100; cf. Zon. 516), out of envy. Psellos mentions only Tzimiskes' potential to threaten the emperor, while a later author, Manasses (Manasses 57.36–38), explains Phokas' wariness with his fear of a possible love affair beginning between Theophano and Tzimiskes.

Divestiture of military command — Tzimiskes' demobilisation (Diac. 84, 88; HS 100; Scyl. 279; Zon. 516) came about after 965, or 967, at the latest, when the function of *stratopedarches* was established. The formal act of demobilisation was probably preceded by the lack of confidence in the supreme command in the campaigns. The dynamics of the description of events in the sources indicates that between Tzimiskes' demobilisation and the development of the conspiracy against Nikephoros II a short period elapsed.

The appointment of Tzimiskes as the logothetes tou dromou — After his dismissal from the post of *domestikos ton Scholon*, Tzimiskes was appointed *logothetes tou dromou*, which he interpreted as a punishment, not a promotion (HS 100; cf. Zon. 516). The *kouropalates*, Leo Phokas, occupied the post of the *logothetes tou dromou* during 968, at the time of Liutprand's second stay in Constantinople, but it is not known when he was appointed to that post. Was Tzimiskes offered this post before Leo was nominated for it or perhaps at the time when Leo already held that appointment? In the latter case, the very act of ceding the function held by the emperor's brother, whose envy had ruined relations between these two long-standing brothers-in-arms, to Tzimiskes, could give the impression that it had nothing to do with disfavour or punishment, but, on the contrary, with promotion. Tzimiskes probably refused to accept the post. The act of dismissing him from the military command was formally carried out in Constantinople. Tzimiskes' demobilisation was most probably accompanied by negotiations in Constantinople, initiated by Phokas.

The banishment of John Tzimiskes and his return to the capital — After his demobilisation, Tzimiskes was banished from the capital (Diac. 84, 88; Scyl. 279), and he was under house arrest "in the country" (in the theme of Armeniakon?). As a result of Theophano's exhortation, the emperor allowed him to return, very likely at the beginning of November 969. However, this did not involve Tzimiskes' rehabilitation because the emperor had banned him "from coming to the palace every day" (ἐπισκήψεις ἐδέξατο τοῖς βασιλείοις ὁσημέραι φοιτᾶν, Diac. 85).

The motives and role of the Empress Theophano, and the problem of succession to the throne — A love affair most probably developed between Tzimiskes and Theophano, some time after August 963. It may be that this caused Nikephoros Phokas to become suspicious. The sources offer two possible explanations concerning Theophano's motives to turn against Nikephoros: discontent with Nikephoros' sexual abstinence and Theophano's fear for the safety of her sons because of rumours in the city (λόγος ἀνὰ τὴν πόλιν βωόμενος) that Nikephoros intended to have them castrated, thus making it possible to proclaim his brother Leo as his

heir (HS 100; cf. Zon. 516). Yahya of Antioch (I, 827), too, conveys this version, albeit in a slightly altered form.

We know that even before 963, Nikephoros Phokas had lost Bardas, his only son from his first marriage, as a result of which he hesitated to usurp the imperial title in 963 and wanted, therefore, to cede this honour to Tzimiskes (Diac. 40–41). One could consider Nikephoros Phokas's hesitation in 963 because of the lack of direct male descendants — potential heirs — as showing that the idea of a more permanent take-over of the throne was not foreign to the Phokas family. Yahya's account partly confirms this, according to which Phokas secretly told the patriarch Polyeuktos that if he had a son with Theophano, the Empire would belong to him after their death (Yahya I, 789; Yahya said something similar in the case of John I Tzimiskes, cf. *ibid.* 830). After 963, the Phokas family could inherit the throne only through the line of Leo Phokas (who, at the same time, enabled the physical survival of the family). The history of the rise of the Phokas family and its domination in the state leadership, which Bardas the Elder and his sons managed to preserve by joint efforts in the course of two decades (945 — 969), illustrate that among the members of the family there must have been discussion about how to keep a firm grip on state power. An obstacle to this was the fact that the pious Nikephoros II lost his male heir from his first marriage; however, from the second one he drew legitimacy formally as a ruler, by participating in the reign of the princes, who were still minors at the time, while they were under his guardianship. Viewed the context of succession to the throne, the facts regarding Nikephoros Phokas' failure to fully consummate his second marriage are not irrelevant (in spite of his great love and admiration for Theophano), because — if they are at all true — they indicate that the emperor did not pay much attention to providing himself with an heir. Was Leo Phokas, however, thinking along similar lines? It is possible that he was contemplating the idea of seizing the throne after the death of his brother Nikephoros, because of which he started taking steps against the *domestikos ton Scholon* John Tzimiskes. During the reign of Basil II, Leo Phokas' son, Bardas the Younger, attempted to revive the idea of the Phokas family's right to the throne, by usurping the throne from 987 to 989. The tradition concerning Nikephoros II Phokas, found in texts that are lost today, preserved the idea of the Phokas' right to inherit the throne, to which Michael Attaleiates would refer in an *enkomion* to Nikephoros III Botaneiates.

The accomplices — With the exception of Theophano, only four of Tzimiskes' accomplices are known by name to have taken part in the conspiracy and murder of Nikephoros Phokas: the *patrikios* Michael Bourtzes, the *taxiarches* Leo Abalantes/Balantes, Black Theodore (Ατζυποθεόδωρος) and Leo Peditasimos, who was quoted only by Leo the Deacon (Diac. 85, 86; HS 102; Scyl. 279; Zon. 517– 518). The Armenian Isaac Brachamios, mentioned by Yahya of Antioch, should be added to the list. The said men belonged to the military class and had been connected directly, throughout their service, with Tzimiskes' lengthy military career.

The warnings and the reaction of Leo Phokas — Nikephoros was warned about the forthcoming event but it was only Skylitzes who elaborated the story about a letter Nikephoros sent to Leo Phokas on the night of the murder, requesting him to bring troops into the palace. Allegedly, Leo did not read the letter in time because he was attending a banquet (Scyl. 281).

The murder — Leo the Deacon gave the exact date and timing of the murder: Tzimiskes' men made their way into the palace during the night of the 10th December at 11 o'clock (Diac.87). The next day, on the 11th December, the emperor's beheaded body lay outside the palace. Skylitzes wrote that Theophano had brought Tzimiskes and his people secretly into the palace in Constantinople from Chalkedon on the 11th December, and that the murder was committed on the same night (Scyl. 279).

The murder of the emperor: Theophano or Tzimiskes' plan? — The murder of Nikephoros Phokas burdened Tzimiskes' accession to the throne. However, the question is in what measure the writers of his time examined the role he himself played in this event, which authors from later periods recorded more or less objectively in their writings. That is why in our sources, the guilt, directly or indirectly, is shifted to Theophano and to some of Tzimiskes' accomplices. Leo the Deacon explicitly attributes the plan of the murder to Tzimiskes, Bourtzes and Leo Pediasimos, acquitting Theophano (Diac. 85) who, allegedly, only wished to have Nikephoros Phokas deposed but not murdered (HS 102.64–66; cf. 104.86–89).

Theophano, Leo Abalantes and Black Theodore would be punished for the murder, whereas Tzimiskes, by the act of crowning himself, was absolved of the crime. The representatives of the Church, the military and civil dignitaries from the capital and the provinces accepted the removal of the emperor Nikephoros without much protest. The readiness with which the Byzantines accepted the new emperor raises the question of the true scale of Tzimiskes' conspiracy.

“Eutychemata of the Rhomaioi (cf. HS 98.89–90)” — The description of the change on the throne in December 969 shows that Tzimiskes' plan was exceptionally well-prepared: a small number of trustworthy men were involved in it, a closed space was selected as the venue of the events (the Boukoleon imperial palace), and the emperor was caught at the dead of night, asleep and alone in his chambers. The cruelty demonstrated in committing the act of the murder, and particularly after death — decapitating and throwing the mutilated and bloodied body out into the snow — confirms that Tzimiskes had planned the murder of Nikephoros Phokas. It was a thoroughly planned action to physically remove a dangerous, in military matters experienced opponent and highly meritorious ruler, who had the support of a powerful family, the army and state dignitaries. Tzimiskes had liquidated a ruler, who, although criticised for different things, all the sources mentioned in this paper counted as being among the greatest emperors of the Rhomaioi. The premeditated cruelty, unexpected in Constantinople, and the speed with which the entire venture was accomplished, mostly formed a picture of John

Tzimiskes himself, so that in literary tradition he was described as courageous, daring, brazen, moody, etc. Although the tradition regarding John Tzimiskes, whose name is inseparable from the murder in 969, could not compare with the tradition that accompanied the Phokas and their representative on the throne, the fact remains that in Byzantine literature, the merits of emperors were measured, nevertheless, by their conquests. In that respect, Tzimiskes was remembered, first of all, as the upholder of his predecessor's policies: *That epoch brought forth both this Nikephoros and Johannes Trimiskes as fortunate and famous products of the Byzantine world* (HS 98.89–90), transl. Aerts.